Mircea Eliade, ***Aspecte ale mitului***

în româneşte de Paul G. Dinopol,
Univers, 1978, pp. 1-70

Capitolul I

STRUCTURA MITURILOR
Importanța „mitului viu"

De mai bine de o jumătate de veac, savanții occidentali au situat studiul mitului într-o perspectivă care contrasta în chip apreciabil cu, să zicem, aceea a veacului al XIX-lea. În loc de a trata, ca predecesorii lor, mitul în accepțiunea obişnuită a termenului, altfel zis, drept o „fabulă", o „ficțiune", o „invenție", l-au acceptat aşa cum era înțeles în societățile arhaice, unde mitul desemnează, dimpotrivă, o „istorie adevărată" şi, mai mult încă, foarte prețioasă dat fiind că este sacră, exemplară şi semnificativă. Dar această nouă valoare semantică atribuită termenului de «mit» face destul de echivocă folosirea lui în limbajul curent. Într-adevăr, acest cuvânt e folosit azi atât în sensul de «ficțiune» sau de «iluzie» cât şi în sensul, familiar mai ales etnologilor, sociologilor şi istoricilor religiilor, de «tradiție sacră, revelație primordială, model exemplar».

Vom stărui mai încolo asupra istoricului diferitelor semnificații pe care cuvântul «mit» le-a îmbrăcat în lumea antică şi creştină (cf. capitolele VIII-IX). Toată lumea ştie că de la Xenofon (aproximativ 565-470 î.e.n.) încoace – care a criticat şi înlăturat cel dintâi expresiile «mitologice» ale divinității folosite de Homer şi de Hesiod – grecii au golit treptat *mythos*-ul de orice valoare religioasă şi metafizică. Opus atât lui *logos* cât şi mai târziu lui *historia*, *mythos* a sfârşit prin a indica tot «ce nu poate exista cu adevărat». La rândul său, iudeo-creştinismul considera de domeniul «minciunii» şi al «iluziei» tot ce nu era justificat sau validat de unul din cele două *Testamente*.

Nu în acest sens (dealtminteri cel mai obişnuit în limbajul curent) înțelegem noi «mitul». Mai precis, nu stadiul mintal sau momentul istoric în care mitul a devenit o «ficțiune» ne interesează pe noi. Cercetarea noastră va avea în primul rând drept obiect societățile primitive în care mitul este – sau a fost până în timpul din urmă – «viu», în sensul că înfățişează modele pentru comportarea omenească şi prin însăşi aceasta conferă existenței semnificație şi valoare. A înțelege structura şi funcția miturilor în societățile tradiționale despre care este vorba nu înseamnă numai a elucida o etapă din istoria gândirii omeneşti, înseamnă deopotrivă a înțelege mai bine o categorie de contemporani de-ai noştri.

Ca să ne mărginim la un exemplu, acela al aşa-numitelor *cargo cults* ale Oceaniei, ar fi greu să interpretăm o serie întreagă de comportări neobişnuite fără a ne referi la justificarea lor mitică. Aceste culte profetice şi

milenariste proclamă iminența unei ere fabuloase de abundență şi de fericire. Indigenii vor fi din nou stăpâni asupra insulei lor şi nu vor mai munci, căci morții se vor întoarce în vapoare mărețe, încărcate cu mărfuri, asemenea cargoboturilor uriaşe pe care albii le întâmpină în porturile lor. Iată pentru ce cele mai multe din aceste *cargo cults* necesită, pe de o parte distrugerea animalelor domestice şi a utilajului, şi pe de alta, construcția unor mari magazii în care vor fi depozitate proviziile aduse de morți. Cutare mişcare profetizează sosirea lui Cristos pe un vapor de mărfuri; o alta aşteaptă sosirea "Americii". O nouă eră paradiziacă va începe, şi adepții cultului respectiv vor deveni nemuritori. Anumite culte implică de asemeni acte orgiace, căci interdicțiile şi obiceiurile pământului sancționate de tradiție îşi vor pierde rațiunea de a fi, şi locul lor va fi luat de libertatea absolută. Dar toate aceste acte şi credințe se explică prin *mitul înghițirii Lumii de către neant, urmată de o nouă Facere şi de înscăunarea Epocii de Aur*, mit de care ne vom ocupa mai departe.

Fapte similare s-au produs în 1960 în Congo cu prilejul dobândirii independenței naționale. În cutare sat băştinaşii au scos acoperişurile colibelor ca să lase să treacă ploaia de monezi de aur pe care strămoşii aveau s-o facă să cadă. Într-altă parte, în delăsarea generală, numai drumurile ce duc spre cimitir au fost întreținute, pentru a da strămoşilor posibilitatea să ajungă în sat. Până şi excesele orgiace aveau un sens, de vreme ce, potrivit mitului, în ziua în care va începe Era Nouă, toate femeile vor aparține tuturor bărbaților.

E foarte probabil că fapte de acest gen vor deveni din ce în ce mai rare. Se poate presupune că, drept urmare a dobândirii independenței de către fostele colonii, "comportarea mitică" va dispare. Dar ceea ce se va întâmpla într-un viitor mai mult sau mai puțin îndepărtat nu ne va ajuta să înțelegem ceea ce s-a întâmplat recent. Ceea ce ne interesează înainte de toate e să sesizăm sensul acestor comportări stranii, să înțelegem cauza şi justificarea acestor excese. Căci a le înțelege înseamnă a le recunoaşte drept fapte omeneşti, drept fapte de cultură, drept creații ale spiritului, iar nu drept răbufniri patologice ale instinctelor, drept bestialitate sau infantilism. Nu există altă alternativă: sau ne străduim să negăm, să minimalizăm sau să uităm asemenea excese, considerându-le cazuri izolate de "sălbăticie", care vor dispărea cu totul, când triburile se vor fi "civilizat"; sau ne dăm osteneala să înțelegem antecedentele mitice care explică, justifică excesele de acest gen şi le conferă o valoare religioasă. Această din urmă atitudine este, după părerea noastră, singura care merită să fie reținută. Numai într-o perspectivă istorico-religioasă sunt asemenea comportări susceptibile să se impună drept fapte de cultură şi să-şi piardă caracterul aberant sau monstruos de joc copilăresc sau de act pur instinctiv.

Interesul prezentat de “mitologiile primitive”

Toate marile religii mediteraneene şi asiatice dispun de mitologii. Este însă preferabil să nu începem studiul mitului pornind, să zicem, de la mitologia greacă, sau egipteană, sau indiană. Majoritatea miturilor greceşti au fost povestite şi, prin urmare, modificate, articulate, sistematizate, de Hesiod şi de Homer, de rapsozi şi de mitografi. Tradiţiile mitologice ale Orientului Apropiat şi ale Indiei au fost cu grijă reinterpretate şi prelucrate de teologii şi ritualiştii respectivi. Ceea ce nu înseamnă desigur că: 1 – aceste mari mitologii şi-ar fi pierdut “substanţa lor mitică” şi că n-ar mai fi decât “literaturi”, sau că 2 – tradiţiile mitologice ale societăţilor arhaice n-ar fi fost remaniate de preoţi şi de barzi. Întocmai ca marile mitologii care au sfârşit prin a se transmite prin texte scrise, mitologiile “primitive” pe care primii călători, misionari şi etnografi le-au cunoscut în stadiul oral, au o “istorie”; altfel zis, ele au fost transformate şi îmbogăţite de-a lungul veacurilor sub influenţa altor culturi superioare, sau mulţumită geniului creator al anumitor indivizi excepţional de înzestraţi.

E totuşi preferabil să începem cu studiul mitului în societăţile arhaice şi tradiţionale, chiar de va fi să abordăm mai târziu mitologiile popoarelor care au jucat un rol important în istorie. Aceasta deoarece, în ciuda modificărilor lor de-a lungul timpului, miturile “primitivilor” încă mai oglindesc o stare primordială. E vorba în plus despre societăţi în care miturile mai sunt încă vii, în care ele fundamentează şi justifică întreaga comportare şi întreaga activitate a omului. Rolul şi funcţionarea miturilor sunt susceptibile (sau au fost până în timpul din urmă) de a fi observate şi descrise de etnologi. În legătură cu fiecare mit, precum şi cu fiecare ritual al societăţilor arhaice, a fost posibil să punem întrebări băştinaşilor şi să aflăm, cel puţin în parte, semnificaţiile date de ei. Evident, aceste “documente vii” înregistrate în cursul anchetelor duse la faţa locului nu rezolvă toate dificultăţile. Ele prezintă în schimb avantajul, considerabil, de a ne ajuta să punem corect problema, adică să situăm mitul în contextul său sociologic originar.

Încercare de a da o definiţie mitului

Ar fi greu să dăm mitului o definiţie care să fie acceptată de toţi savanţii şi care să fie în acelaşi timp accesibilă nespecialiştilor. Dealtminteri, este oare măcar posibil să găsim o *singură* definiţie susceptibilă să îmbrăţişeze toate tipurile şi toate funcţiunile mitului, în toate societăţile arhaice şi tradiţionale? Mitul este o realitate culturală extrem de complexă care poate fi abordată şi interpretată în perspective multiple şi complementare.

Întrucât mă priveşte, definiția care mi se pare cea mai puțin imperfectă, dat fiind că este cea mai largă, e următoarea: mitul povesteşte o istorie sacră; el relatează un eveniment care a avut loc în timpul primordial, timpul fabulos al "începuturilor". Altfel zis, mitul povesteşte cum, mulțumită isprăvilor ființelor supranaturale, o realitate s-a născut, fie că e vorba de realitatea totală, Cosmosul, sau numai un fragment: o insulă, o specie vegetală, o comportare umană, o instituție. E aşadar întotdeauna povestea unei "faceri": ni se povesteşte cum ceva a fost produs, a început *să fie.* Mitul nu vorbeşte decât despre ceea ce s-a întâmplat *realmente*, despre ceea ce s-a întâmplat pe deplin. Personajele miturilor sunt ființe supranaturale. Ele sunt cunoscute mai ales prin ceea ce au făcut în timpul prestigios al "începuturilor". Miturile revelează aşadar activitatea lor creatoare şi dezvăluie sacralitatea (sau numai caracterul "supranatural") operelor lor. În fond, miturile descriu diversele şi uneori dramaticele izbucniri în lume a sacrului (sau a supranaturalului). Tocmai această izbucnire a sacrului *fundamentează* cu adevărat lumea şi o face aşa cum arată azi. Mai mult încă: tocmai în urma intervențiilor ființelor supranaturale este omul ceea ce e azi, o ființă muritoare, sexuată şi culturală.

Vom avea prilejul să completăm şi să nuanțăm aceste câteva indicații preliminare, dar se cuvine să subliniem, fără întârziere un fapt care ni se pare esențial: mitul este considerat drept o istorie sacră, aşadar o "istorie adevărată" dat fiind că se referă întotdeauna la *realități.* Mitul cosmogonic e "adevărat", deoarece existența lumii stă mărturie în această privință; mitul referitor la originea morții este de asemeni "adevărat", deoarece faptul că omul e muritor îl dovedeşte.

Din faptul că mitul povesteşte aşa-zisele *gesta* ale ființelor supranaturale şi manifestarea puterilor lor sacre, el devine modelul exemplar al tuturor activităților omeneşti semnificative. Când misionarul-etnolog C. Strehlow îi întreba pe australienii arunta de ce celebrează anumite ceremonii, i se răspundea în chip invariabil: "Pentru că aşa le-au statornicit strămoşii noştri". Iar populația kai din Noua Guinee refuza să-şi modifice felul de a munci şi de a trăi şi explica acest lucru în felul următor: "Aşa au făcut ai noştri Nemu (strămoşii mitici) şi noi facem la fel". (…) Întîlnim exact aceeaşi justificare în rugăciunea care însoțeşte ritualul tibetan primitiv: "Aşa cum ni s-a transmis de la începutul facerii lumii, aşa trebuie noi să jertfim [...]. Aşa cum au făcut strămoşii noştri în timpurile străvechi, aşa facem noi astăzi". Şi tot aceasta e justificarea invocată de teologii şi de ritualiştii hinduşi. "Trebuie să facem ceea ce zeii au făcut la început." (*Satapatha Brâhmana*) "Aşa au făcut zeii; aşa fac oamenii."(*Taittiriya Brâhmana*).

După cum am arătat într-altă parte, chiar şi comportările şi activitățile profane ale omului îşi găsesc modelele în faptele ființelor supranaturale. La băştinaşii navajo "femeile trebuie să se aşeze cu picioarele încrucişate sub ele şi într-o parte, bărbații cu picioarele încrucişate înainte, pentru că stă spus că,

la început, Femeia schimbătoare şi Ucigaşul de monştri s-au aşezat în aceste poziţii." Potrivit tradiţiilor mitice ale tribului australian karadjeri, toate obiceiurile pământului, toate comportările au fost întemeiate, în "Vremea Visului", de două fiinţe supranaturale, Bagadjimbiri (de pildă, felul de a coace cutare grăunţe, sau de a vâna un animal cu ajutorul unui ciomag, poziţia anume ce trebuie luată ca să urinezi etc.).

Inutil să înmulţim exemplele. După cum am arătat în *Le Mythe de l'Éternel Retour (Mitul veşnicei întoarceri)* şi după cum se va vedea şi mai bine în cele ce vor urma, funcţia dominantă a mitului este de a înfăţişa modelele exemplare ale tuturor riturilor şi ale tuturor activităţilor omeneşti semnificative: atât alimentaţia sau căsătoria, cât şi munca, educaţia, arta sau înţelepciunea. Această concepţie nu este lipsită de importanţă pentru înţelegerea omului societăţilor arhaice şi tradiţionale, şi vom stărui asupra ei în cele ce vor urma.

" Istorie adevărată" – "Istorie falsă"

Vom adăuga că în societăţile în care mitul încă mai este viu, băştinaşii deosebesc cu grijă miturile – "istorii adevărate" – de fabule sau de basme, pe care le numesc "istorii false".

Autohtonii pawnee "stabilesc o deosebire între «istoriile adevărate» şi «istoriile false», şi rânduiesc printre istoriile adevărate în primul rând pe toate cele care se referă la originile lumii; protagoniştii acestora sunt fiinţe divine, supranaturale, cereşti sau astrale. Numaidecât după aceea vin basmele care relatează minunatele aventuri ale eroului naţional, un om din popor care a devenit salvatorul poporului său, eliberându-l de monştri, scăpându-l de foamete, sau de alte calamităţi, săvârşind alte isprăvi nobile şi aducătoare de bine. Urmează, în sfârşit, istoriile în legătură cu aşa-numiţii *medecine-men* şi care explică cum a dobândit cutare vrăjitor puteri supranaturale, cum s-a născut cutare sau cutare asociaţie de şamani. Istoriile «false» sunt acelea care povestesc aventurile şi isprăvile nicidecum înălţătoare ale coyotului, lupul câmpiei. Pe scurt, în istoriile «adevărate» avem de-a face cu sacrul şi cu supranaturalul; în cele «false», dimpotrivă, cu un conţinut profan, deoarece coyotul e extrem de popular în această mitologie ca şi în celelalte mitologii nord-americane, în care apare sub trăsăturile unui înşelător, ale unui mişel, ale unui prestidigitator şi ale unui desăvârşit ticălos."

Indienii din tribul cherokee fac de asemeni deosebirea dintre miturile sacre (cosmogonia, crearea aştrilor, originea morţii) şi istoriile profane care explică, de pildă, anumite curiozităţi anatomice sau fiziologice ale animalelor. Regăsim aceeaşi deosebire în Africa; negrii herero socotesc că istoriile care povestesc începuturile diferitelor grupe ale tribului sunt adevărate dat fiind că se referă la fapte care au avut loc *cu adevărat*, în timp

ce povestirile mai mult sau mai puţin comice n-au nici un temei. Cât despre băştinaşii din Togo, ei consideră miturile referitoare la origine drept "absolut reale".

Iată motivul pentru care miturile nu se pot povesti oricum. În numeroase triburi ele nu sunt recitate în prezenţa femeilor şi a copiilor, adică în prezenţa neiniţiaţilor. Îndeobşte, miturile sunt împărtăşite neofiţilor de nişte bătrâni instructori, în timpul perioadei lor de izolare în junglă, şi aceasta face parte din iniţierea lor. În această privinţă, R. Piddington observă despre populaţia karadjeri: "Miturile sacre care nu pot fi cunoscute de femei se referă îndeosebi la cosmogonie şi mai ales la instituirea ceremoniilor de iniţiere".

Spre deosebire de "istoriile false" care pot fi povestite oricând şi oriunde, miturile nu trebuiesc recitate decât *în cursul unui interval de timp sacru* (în genere toamna sau iarna, şi numai noaptea). Acest obicei s-a păstrat chiar şi la popoare care au depăşit stadiul culturii arhaice. La turco-mongoli şi la tibetani, recitarea cântecelor epice ale ciclului Gesor nu poate avea loc decât în nopţile de iarnă. "Recitarea este asimilată unui farmec puternic. Ea ajută la obţinerea unor avantaje de tot felul, îndeosebi succes la vânătoare şi la război […]. Înainte de a se recita se pregăteşte o arie presărată cu făină de orz prăjită. Ascultătorii sunt aşezaţi de jur împrejur. Bardul recită epopeea timp de mai multe zile. Altădată, zice-se, se vedeau atunci pe această arie urmele copitelor calului lui Gesor. Recitarea provoca aşadar prezenţa reală a eroului."

Ce dezvăluie miturile

Deosebirea statornicită de indigeni între "istoriile adevărate" şi "istoriile false" este semnificativă. Cele două categorii de naraţiuni înfăţişează "istorii", adică relatează o succesiune de evenimente care au avut loc într-un trecut îndepărtat şi fabulos. Cu toate că personajele miturilor sunt în genere zei şi fiinţe supranaturale, iar cele ale basmelor nişte eroi sau nişte animale minunate, toate aceste personaje au o trăsătură comună: nu fac parte din lumea cea de toate zilele. Şi totuşi indigenii au simţit că e vorba de "istorii" radical diferite. Căci tot ce e relatat de mituri *îi priveşte direct*, pe când basmele şi fabulele se referă la evenimente care, chiar dacă au produs schimbări în lume (cf. particularităţile anatomice sau fiziologice ale anumitor animale), n-au modificat "condiţia" omului ca atare.

Într-adevăr, miturile descriu nu numai originea lumii, a animalelor, a plantelor şi a omului, ci şi toate evenimentele primordiale în urma cărora omul a devenit ceea ce e azi, adică o fiinţă muritoare, sexuată, organizată în societăţi, nevoită să muncească şi muncind potrivit anumitor reguli. Dacă lumea *există*, dacă omul *există*, lucrul se explică prin aceea că fiinţele supranaturale au desfăşurat o activitate creatoare "în vremea începuturilor".

Dar alte evenimente au avut loc după facerea lumii şi a omului, iar omul *aşa cum arată azi*, e rezultatul direct al acestor evenimente mitice, *el este constituit de aceste evenimente*. E muritor pentru că ceva s-a întâmplat *in illo tempore*. Dacă acest lucru nu s-ar fi întâmplat, omul n-ar fi muritor; ar fi putut exista la infinit, ca pietrele, sau şi-ar fi putut schimba periodic pielea, ca şerpii; drept care ar fi fost în stare să-şi primenească viaţa adică s-o reînceapă la infinit. Dar mitul originii morţii istoriseşte ce s-a întâmplat *in illo tempore* şi, povestind acest incident, explică *de ce* omul e muritor.

Am putea uşor înmulţi exemplele. Dar cele care precedă arată şi aşa îndeajuns de clar de ce, pentru omul arhaic, mitul prezintă cea mai mare importanţă, în timp ce basmele şi fabulele nu. Mitul îl învaţă "istoriile" primordiale care l-au constituit din punct de vedere existenţial, şi tot ce se referă la existenţa lui şi la propriul său mod de a exista în Cosmos îl priveşte direct.

Vom vedea îndată consecinţele pe care această stranie concepţie le-a avut în ceea ce priveşte comportarea omului arhaic. E cazul să observăm că, aşa cum omul modern se socoteşte un produs al istoriei, omul societăţilor arhaice se proclamă rezultatul unui anumit număr de evenimente mitice. Nici unul, nici celălalt nu se consideră "dat", "făcut" o dată pentru totdeauna, aşa cum de pildă, se face o unealtă într-un chip definitiv. Un om modern ar putea raţiona în felul următor: sunt aşa cum sunt azi pentru că un anumit număr de evenimente mi s-au întâmplat, dar aceste evenimente n-au fost cu putinţă decât pentru că agricultura a fost descoperită acum vreo 8.000 - 9.000 de ani şi pentru că civilizaţiile urbane s-au dezvoltat în Orientul Apropiat antic, pentru că Alexandru Macedon a cucerit Asia, iar August a întemeiat imperiul roman, pentru că Galileu şi Newton au revoluţionat concepţia despre univers, deschizând calea descoperirilor ştiinţifice şi pregătind avântul civilizaţiei industriale, pentru că Revoluţia franceză a avut loc şi pentru că după războaiele napoleoniene ideile de libertate, de democraţie şi de justiţie socială au răscolit din temelii lumea occidentală şi aşa mai departe.

Tot astfel, un "primitiv" şi-ar putea spune: sunt cum sunt azi pentru că o serie de evenimente s-au petrecut înaintea mea. Dar el trebuie numaidecât să adauge: evenimente care s-au petrecut *în vremurile mitice*, care constituie, prin urmare, o *istorie sacră*, dat fiind că personajele dramei nu sunt oameni, ci fiinţe supranaturale. Mai mult încă: în timp ce un om modern deşi se consideră produsul desfăşurării istoriei universale, nu se crede dator s-o cunoască în totalitatea ei, omul societăţilor arhaice e nu numai obligat să-şi rememoreze istoria mitică a tribului său, dar el *reactualizează* periodic o parte destul de mare din ea. Aici sesizăm deosebirea cea mai importantă dintre omul societăţilor arhaice şi omul modern: ireversibilitatea evenimentelor care, pentru acesta din urmă reprezintă nota caracteristică a istoriei, nu constituie o evidenţă pentru cel dintâi.

Constantinopolul a fost cucerit de turci în 1453, iar Bastilia a căzut la 14 iulie 1789. Aceste evenimente sunt ireversibile. Fără îndoială, 14 iulie devenind sărbătoarea națională a Republicii Franceze, luarea Bastiliei se comemorează în fiecare an dar nu evenimentul istoric propriu-zis este reactualizat. Pentru omul societăților arhaice, dimpotrivă, ceea ce s-a petrecut *ab origine* e susceptibil să se repete prin forța riturilor. Esențialul pentru el e, așadar, cunoașterea miturilor. Nu numai pentru că miturile îi oferă o explicație a lumii și a propriului său mod de a exista în lume, ci mai ales pentru că, rememorându-și-le, reactualizându-le, el e în stare să repete ceea ce zeii, eroii sau strămoșii au făcut *ab origine*. A cunoaște miturile înseamnă a afla originea lucrurilor. Cu alte cuvinte, aflăm nu numai cum lucrurile au ajuns să existe, ci și unde le putem găsi și cum le putem face să apară din nou atunci când ele dispar.

Ce înseamnă "a cunoaște miturile"

(…) Vedem așadar că "istoria" povestită de mit constituie o «cunoaștere» de ordin ezoteric, nu numai pentru că este secretă și se transmite în cursul unei inițieri, dar și pentru că această "cunoaștere" este însoțită de o putere magică-religioasă. Într-adevăr, a cunoaște originea unui obiect, a unui animal, a unei plante etc., înseamnă a dobândi asupra lor o putere magică, mulțumită căreia reușim să le dominăm, sau să le înmulțim potrivit bunului nostru plac. Erland Nondenskiöld a relatat câteva exemple deosebit de sugestive, referitoare la indienii cuna. Potrivit credinței lor, vânătorul cu succes e cel care cunoaște originea vânatului. Iar dacă izbutim să domesticim anumite animale, putem face acest lucru deoarece vrăjitorii cunosc secretul creării lor. De asemeni, suntem în stare să ținem în mână un fier roșu, sau să apucăm cu mâinile șerpi veninoși, dacă cunoaștem originea focului și a șerpilor. (…)

E vorba de o credință destul de răspândită și care nu aparține numai unui anumit tip de cultură. În insula Timor, de pildă, când o orezărie merge prost, cineva care cunoaște tradițiile mitice referitoare la orez se duce pe câmp. „El își petrece noaptea în cabana plantației, recitând legenda care explică cum s-a ajuns să se cultive orezul (mit de origine)… Cei care fac acest lucru nu sunt preoți." Recitând mitul de origine, ei silesc orezul să se arate frumos, viguros și des, așa cum era când *a apărut pentru prima oară*. Nu spre a-l "instrui", spre a-l "învăța" cum să se poarte i se amintește cum a fost creat. El *este silit în chip magic să se întoarcă la origine*, adică să reitereze crearea sa exemplară.

Kalevala povestește cum bătrânul Väinämöinen s-a rănit grav pe când construia o barcă. Atunci „a început să țească farmece, asemenea tuturor vracilor magicieni. Spuse vorbele de vrajă,/ Lungi descântece rostit-a, / Potrivi cum se cuvine / Preascunsele cuvinte, / Dar nu-i mai veneau în

minte / Vorbe despre fier, înalte / Ce i-ar fi închis şi rana, / Ar fi fost zăvor puternic / Pentru răni de fier făcute, / De oțelul cel albastru." În cele din urmă, după ce a cerut ajutor altor vrăjitori, Väinämöinen a exclamat: „Ştiu de und' se trage fierul, / Unde se născu oțelul; / Aerul fu-întâia mumă, / Cel mai vârstnic din frați, apa; / Fierul fu din toți mai tânăr, / Se ivi, la mijloc, focul. / Ukko, zeul cel mai mare, / Cel Atoateziditorul, / Despărți de aer apa, / A retras din mări pământul; / Bietul fier nu se născuse, / Nu avea puteri să crească. / Ukko, zeul cel din aer, / Amândouă pălmi frecat-a, / Degetele lui, pe toate, / Pe genunchiul lui, pe stângul; / S-au născut din el trei fete, / Mândre fiice ale Firii; / Câteştrele fură mume / Ale fierului, - obârşii / A' oțelului albastru."

E cazul să notăm că, în acest exemplu, mitul originii fierului face parte din mitul cosmogonic şi îl prelungeşte întrucâtva. Deținem aici o notă specifică, extrem de importantă, a miturilor de origine, notă pe care o vom studia în capitolul următor.

Ideea că un leac nu-şi produce efectul decât dacă îi cunoaştem originea e foarte răspândită. Îl vom cita din nou pe Erland Nordenskiöld: "Fiecare cânt magic trebuie să fie precedat de un descântec care vorbeşte despre originea leacului folosit, altfel acesta nu-şi produce efectul [...]. Pentru ca leacul sau cântul să-şi producă efectul, trebuie să cunoaştem originea plantei, felul în care a fost zămislită de către cea dintâi femeie". (...)

Vom vedea în capitolul următor că, întocmai ca în mitul lui Väinämöinen citat mai sus, originea leacurilor este strâns legată de povestea originii lumii. Vom preciza totuşi aici că e vorba de o concepție generală care se poate formula în felul următor: *nu se poate îndeplini un ritual dacă nu i se cunoaşte „originea", adică mitul care povesteşte cum ritualul a fost îndeplinit pentru prima oară.* În timpul serviciului funerar, şamanul na-khi, dto-mba, cântă: "O să-l însoțim acum pe mort şi o să avem parte de noi dureri. / O să dansăm din nou şi o să-i doborâm la pământ pe demoni. / Dacă nu ştim de unde vine dansul, / Nu trebuie să vorbim despre el, / Dacă nu cunoaştem originea dansului, / Nu putem dansa". (...)

În cele mai multe cazuri nu ajunge să cunoaştem mitul de origine, trebuie să-l recităm; ne proclamăm întrucâtva ştiința, o *arătăm*. Dar asta nu e totul: recitând sau celebrând mitul originii, ne lăsăm pătrunşi de atmosfera sacră în care s-au desfăşurat evenimentele miraculoase. Timpul mitic al originilor este un timp "tare", deoarece el a fost transfigurat de prezența activă, creatoare a ființelor supranaturale. Recitând miturile ne reintegrăm în acel timp fabulos şi prin urmare, devenim într-un fel "contemporanii" evenimentelor evocate, ne împărtăşim din prezența zeilor şi a eroilor. S-ar putea spune, într-o formulă sumară, că "trăind" miturile ieşim din timpul profan, cronologic, şi pătrundem într-un timp calitativ diferit, un timp "sacru", deopotrivă primordial şi recuperabil la infinit. Această funcție a

mitului asupra căreia am stăruit în *Le Mythe de l'Éternel Retour* se va desprinde şi mai bine în cursul analizelor care vor urma.

Structura şi funcția miturilor

Aceste câteva observații preliminare ajung să precizeze anumite note caracteristice ale mitului. În linii generale se poate spune că 1 – mitul, aşa cum îl trăiesc societățile arhaice, constituie istoria faptelor ființelor supranaturale; 2 – că această istorie este considerată ca fiind absolut *adevărată* (pentru că se referă la nişte realități) şi *sacră* (pentru că este opera ființelor supranaturale); 3 – că mitul se referă întotdeauna la o "creație", el povesteşte cum a ajuns un lucru să existe, sau cum au luat naştere o comportare, o instituție, un fel de a munci; acesta e motivul pentru care miturile constituie paradigmele oricărui act omenesc semnificativ; 4 – că, având cunoştință de mit, cunoaştem "originea" lucrurilor, şi astfel ajungem să le dominăm şi să le manipulăm după bunul nostru plac; nu este vorba de o cunoaştere "exterioară", abstractă, ci de o cunoaştere pe care o „trăim" în chip ritual, fie narând mitul în cursul unei ceremonii, fie efectuând ritualul căruia el îi serveşte drept justificare; 5 – se poate spune, în sfârşit că, într-un fel sau într-altul, "trăim" mitul, în sensul că suntem pătrunşi de puterea sacră, exaltantă a evenimentelor pe care ni le rememorăm şi le reactualizăm.

"A trăi" miturile implică aşadar o experiență cu adevărat "religioasă" de vreme ce ea se deosebeşte de experiența obişnuită a vieții cotidiene. "Religiozitatea" acestei experiențe se datorează faptului ca reactualizăm evenimente fabuloase, exaltante, semnificative, asistăm la operele creatoare ale ființelor supranaturale; încetăm de a mai exista în lumea de toate zilele şi pătrundem într-o lume transfigurată, aurorală, impregnată de prezența ființelor supranaturale. Nu e vorba de o comemorare a evenimentelor mitice, ci de reiterarea lor. Personajele mitului redevin prezente, devenim contemporanii lor. Aceasta mai implică de asemeni că nu mai trăim în timpul cronologic, ci în timpul primordial, timpul în care evenimentul *a avut loc pentru prima oară*. Iată motivul pentru care se poate vorbi despre "timpul tare" al mitului: e timpul prodigios, "sacru", când ceva *nou*, ceva *tare* şi *semnificativ* s-a manifestat din plin. A retrăi acel timp, a-l reintegra cât mai des cu putință, a asista din nou la spectacolul operelor divine, a regăsi ființele supranaturale şi a învăța din nou lecția lor creatoare, iată dorința pe care o putem descifra ca în filigran în toate reiterările rituale ale miturilor. Pe scurt, miturile revelează că lumea, omul şi viața au o origine şi o istorie supranaturală şi că această istorie e semnificativă, prețioasă şi exemplară.

N-am putea încheia mai bine decât citind pasajele clasice în care Bronislav Malinowski a încercat să formuleze natura şi funcția mitului în societățile primitive: "Considerat, din punctul de vedere a ceea ce e viu într-însul, mitul nu reprezintă o explicație menită să satisfacă o curiozitate

ştiinţifică, ci o povestire care face din nou să trăiască o realitate originară şi care corespunde unei profunde nevoi religioase, unor năzuinţe morale, unor constrângeri şi unor imperative de ordin social şi chiar unor exigenţe practice. În civilizaţiile primitive, mitul îndeplineşte o funcţie indispensabilă: el exprimă, scoate în relief şi codifică credinţele; salvgardează şi impune principiile morale; garantează eficacitatea ceremoniilor rituale şi oferă reguli practice ce urmează să fie folosite de om. Mitul e aşadar un element esenţial al civilizaţiei omeneşti; el nu numai că nu reprezintă o vană afabulaţie, ci este, dimpotrivă, o realitate vie, la care nu încetăm să recurgem; nu o teorie abstractă sau o desfăşurare de imagini, ci o adevărată codificare a religiei primitive şi a înţelepciunii practice [...]. Toate aceste naraţiuni constituie pentru băştinaşi expresia unei realităţi originare, mai amplă şi mai bogată sub aspectul semnificaţiei decât aceea actuală, şi care determină viaţa imediată, activităţile şi destinele omenirii. Cunoaşterea pe care omul o are despre această realitate îi revelează sensul riturilor şi al sarcinilor de ordin moral, precum şi modul în care trebuie să le îndeplinească”.

Capitolul II

PRESTIGIUL MAGIC AL “ORIGINILOR”

Mituri de origine şi mituri cosmogonice

Oricare istorie mitică relatând *originea* a ceva presupune şi prelungeşte cosmogonia. Din punctul de vedere al structurii, miturile de origine pot fi asemuite cu mitul cosmogonic. Facerea lumii fiind creaţia prin excelenţă, cosmogonia devine modelul exemplar pentru toate soiurile de “creaţii”. Asta nu înseamnă că mitul de origine imită sau copiază modelul cosmogonic, căci nu e vorba de o gândire pusă la punct şi sistematică. Dar orice nouă apariţie – un animal, o plantă, o instituţie – implică existenţa unei lumi. Chiar când este vorba să explice cum, pornind de la o stare de lucruri diferită, s-a ajuns la situaţia actuală (de pildă, cum s-a îndepărtat cerul de pământ, sau cum a devenit omul muritor), “lumea” exista deja, deşi structura ei era diferită, deşi ea nu era încă lumea *noastră*. Orice mit de origine povesteşte şi justifică o “situaţie nouă” – nouă în sensul că nu exista *chiar de la începutul lumii*. Miturile de origine prelungesc şi completează mitul cosmogonic: ele povestesc cum a fost lumea modificată, îmbogăţită sau sărăcită.

Iată motivul pentru care anumite mituri de origine încep prin a schiţa o cosmogonie. Istoria marilor familii şi a dinastiilor tibetane începe prin a reaminti cum cosmosul s-a născut dintr-un ou. “Din esenţa celor cinci elemente primordiale a ieşit un ou mare [...]. Optsprezece ouă au ieşit din gălbenuşul acestui ou. Oul care se afla în mijlocul acestor optsprezece ouă,

un ou de melc marin, s-a despărţit de celelalte. Acestui ou de melc marin i s-au ivit mădulare, apoi cinci simţuri, totul desăvârşit, şi a devenit un băiat de o atât de extraordinară frumuseţe, încât părea că nu este decât împlinirea unui legământ (*yid la smon*). Drept care fu numit Ye-smon. Regina Tchu-Ichag, soţia lui, a născut un fiu, Dbang-Idan în stare să se metamorfozeze cu ajutorul magiei". Genealogia urmează mai departe, povestind originea şi istoria diverselor clanuri şi dinastii.

Cânturile genealogice polineziene încep în acelaşi fel. Textul ritual hawaïan cunoscut sub numele de *Kumulipo* este „un imn genealogic înrudind familia regală, a cărei proprietate era, nu numai cu zeii poporului întreg, slăviţi laolaltă cu celelalte grupuri polineziene aliate, nu numai cu şefii divinizaţi. Ao, născuţi în lumea vie, în spiţa familială, ci şi cu aştrii din cer, cu plantele şi cu animalele folosite zilnic de-a lungul vieţii pământeşti…" Într-adevăr, cântul începe prin a evoca: Timpul în care pământul fu cu violenţă schimbat, / timpul în care cerurile se schimbară separat, / timpul în care soarele răsărea / spre a da lunii lumină etc.

Asemenea cântece rituale genealogice sunt compuse de barzi în timp ce principesa este însărcinată şi sunt transmise dansatorilor *hula*, spre a fi învăţate pe de rost. Aceştia din urmă, bărbaţi şi femei, dansează şi recită cântul fără întrerupere, până la naşterea copilului. Ca şi cum dezvoltarea embriologică a viitorului şef ar fi însoţită de recapitularea cosmogoniei, a istoriei lumii şi a istoriei tribului. Cu ocazia gestaţiei unui şef, se "reface" simbolic lumea. Recapitularea este deopotrivă o rememorare şi o reactualizare rituală, prin cântece şi dansuri, a evenimentelor mitice esenţiale de la facerea lumii încoace. (…)

Rolul miturilor în materie de vindecări

În ritualul de vindecare a bhil-ilor, un amănunt e deosebit de interesant. Magicianul "purifică" locul de lângă patul bolnavului şi desenează cu mălai un *mandol*. În cuprinsul desenului, el introduce casa lui Isvor şi a lui Bhagwân, şi desenează de asemeni şi chipurile lor. Imaginea astfel desenată e păstrată până la vindecarea totală a bolnavului. Însuşi termenul de *mandol* trădează originea indiană. E vorba bineînţeles, despre *mandala*, desen complex care joacă un rol important în riturile tantrice indo-tibetane. Dar acest *mandala* este mai înainte de orice, o *imago mundi*: el reprezintă deopotrivă cosmosul în miniatură şi panteonul. Construcţia sa e ca o nouă facere a lumii. Prin urmare, desenând acest *mandol* la picioarele patului unui bolnav, magicianul bhil repetă cosmogonia, chiar dacă în cânturile rituale pe care le intonează nu se face în mod expres aluzie la mitul cosmogonic. Operaţia are cu siguranţă un scop terapeutic. Devenit în chip simbolic contemporan al facerii lumii, bolnavul se cufundă în plenitudinea

primordială; se lasă pătruns de forțe gigantice care, *in illo tempore*, au făcut cu putință facerea lumii.

În această privință, nu e lipsit de interes să amintim că la triburile navajo, mitul cosmogonic, urmat de mitul ivirii primilor oameni din sânul pământului, e recitat mai ales cu prilejul vindecărilor sau în timpul inițierii unui şaman. „Toate ceremoniile sunt axate în jurul unui pacient, Hatrali (acela asupra căruia se cântă), care poate fi un bolnav psihic, de pildă, un om speriat de un vis, sau care n-are nevoie decât de o ceremonie, ca s-o învețe în cursul inițierii sale întru puterea de a oficia în acest cânt, căci un *medicine-man* nu poate purcede la o ceremonie de vindecare cât timp n-a fost supus el însuşi acestei ceremonii." Ceremonia mai comportă de asemeni executarea pe nisip a unor desene complexe care simbolizează diferitele etape ale facerii lumii şi istoria mitică a zeilor, a strămoşilor şi a omenirii. Aceste desene (care seamănă în mod straniu cu acele *mandala* indo-tibetane) reactualizează unele după altele evenimentele care au avut loc în timpurile mitice. Ascultând povestirea mitului cosmogonic (urmat de relatarea miturilor de origine) şi contemplând desenele pe nisip, bolnavul e proiectat în afara timpului profan şi introdus în plenitudinea timpului primordial: e adus „înapoi" până la originea Lumii şi asistă astfel la cosmogonie.

Solidaritatea dintre mitul cosmogonic, mitul de origine al bolii şi al leacului, şi ritualul vindecării magice poate fi admirabil sesizată la tribul na-khi, populație aparținând familiei tibetane, dar trăind de multă vreme în China de sud-est, şi îndeosebi în provincia Iunnan. Potrivit tradițiilor lor, la început, universul era în chip judicios împărțit între aşa numiții *Nâga* şi oameni, dar mai târziu o inimiciție i-a despărțit. Furioşi, Nâga au răspândit în lume bolile, sterilitatea şi tot felul de flageluri. Nâga pot de asemeni fura sufletele oamenilor, îmbolnăvindu-i. Dacă nu sunt îmbunați prin mijloace rituale, victima moare. Dar prin forța farmecelor sale magice, preotul-şaman (*Dto-mba*) e în stare să-i silească pe Nâga să elibereze sufletele furate şi întemnițate. Şamanul însuşi nu e în stare să lupte împotriva aşa-numiților Nâga decât pentru că, cu concursul lui Garuda, şamanul primordial, *Dto-mba*, a pornit această luptă în timpul mitic. Dar ritualul vindecării constă, la drept vorbind, în recitarea solemnă a acestui eveniment primordial. După cum spune categoric un text tradus de Rock, "dacă nu povesteşti originea lui Garuda, nu trebuie să vorbeşti despre el." Şamanul recită aşadar mitul originei lui Garuda: el povesteşte cum ouăle au fost create prin magie pe Muntele Kailasa şi cum din aceste ouă s-au născut Garuda-sii, care mai apoi au coborât în câmpie spre a-i apăra pe oameni împotriva bolilor provocate de Nâga. Dar, înainte de a povesti naşterea acestor Garuda, cântul ritual povesteşte pe scurt facerea lumii. „În vremea în care cerul a apărut se răspândiră soarele, luna, aştrii şi planetele, şi pământul; când munții, văile, pomii şi stâncile au apărut, în acea vreme au apărut Nâga şi balaurii etc."

Cele mai multe dintre aceste cânturi rituale cu scop tămăduitor încep cu evocarea cosmogoniei. Iată un exemplu: „La început, în vremea în care cerul, soarele, luna, aştrii, planetele şi pământul încă nu se iviseră, pe când încă nimic nu se ivise etc.” Şi se povesteşte facerea lumii, naşterea demonilor şi ivirea bolilor, şi, în cele din urmă, apariţia şamanului primordial Dto-mba, care a adus leacurile necesare. Un alt text începe prin evocarea timpului mitic: „La început, pe când totul era amestecat etc.” spre a povesti naşterea Nâga-silor şi a Garuda-silor. Se povesteşte apoi originea bolii (deoarece, după cum am văzut mai sus, “dacă nu se povesteşte originea leacului el nu trebuie folosit”), prin ce mijloace s-a propagat ea de la o generaţie la alta şi, în cele din urmă, lupta dintre demoni şi şaman: “zvârlind săgeata, duhul transmite dinţilor şi gurii boala*;* *Dto-mba* smulge săgeata etc.; demonul dă trupului boala azvârlind săgeata în trup*;* *Dto-mba* o scoate etc.”

Un alt cânt ritual începe în felul următor: „Trebuie povestită originea leacului, fără de care nu se poate vorbi despre el. În vremea în care cerul, stelele, soarele şi luna şi planetele au apărut, şi în care pământul a apărut”etc., „în vremea aceea s-a născut Ts’o-dze-p’er-ddu.” Urmează un foarte lung mit care explică originea leacurilor: lipsind de acasă timp de trei zile, Ts’o-dze-p’er-ddu îşi găseşte la întoarcere părinţii morţi. El hotăreşte atunci să pornească în căutarea unui leac în stare să împiedice moartea şi se duce în Ţara Şefului Duhurilor. După multiple aventuri, fură leacurile miraculoase, dar, urmărit de Duh cade la pământ şi leacurile se risipesc, dând naştere plantelor medicinale.

Reiterarea cosmogoniei

Anumite texte publicate de Hermanns sunt şi mai elocvente. În cursul ritualului de vindecare, şamanul nu se mărgineşte numai să rezume cosmogonia, ci îl invocă pe Dumnezeu şi-l *roagă din toată inima să facă o nouă lume*. Una din aceste rugăciuni începe prin a aminti că „pământul a fost creat, apa a fost creată, universul întreg a fost creat. Au fost de asemeni create berea rituală chi şi prinosul de orez *so*”, şi se încheie cu o evocare „Veniţi Duhurilor!” Un alt text înfăţişează “geneza lui *chi* şi aceea a băuturii alcoolice *dyö*. Potrivit unei vechi tradiţii locul lor de baştină e însuşi acela al pomului Sang li şi al pomului Sang log. În interesul lumii întregi, şi spre binele nostru, vino, o, solul lui Dumnezeu. Tak bo Thing, zeu cu puteri supranaturale, a coborât odinioară ca să facă lumea. *Coboară din nou acum ca s-o mai faci o dată*”. E clar că pentru a pregăti băuturile rituale *chi* şi *dyö* trebuie să cunoşti mitul originii lor, care este intim legat de mitul cosmogonic. Dar, lucru şi mai interesant, creatorul e invitat să coboare din nou în vederea unei noi faceri a lumii, spre folosul bolnavului.

Se vede că, în aceste cânturi magice cu scop medical, *mitul originii leacurilor* e întotdeauna integrat în *mitul cosmogonic*. Am citat, în capitolul

precedent, câteva exemple din care rezultă că în terapeuticile primitive un leac nu devine eficace decât dacă amintim pe cale rituală originea lui, în prezența bolnavului. Un mare număr de descântece din Orientul Apropiat şi din Europa conțin istoria bolii şi a demonului mitic în care o divinitate sau un sfânt a reuşit să stăvilească răul. Un descântec asirian împotriva durerilor de dinți aminteşte că, „după ce Anu a făcut cerul, cerul a făcut pământul, pământul fluviile, fluviile canalele, canalele bălțile, bălțile Viermele". Şi Viermele se duse „înlăcrimat" la Shamash şi la Ea şi-i întrebă ce i se va da să mănânce, să "distrugă". Zeii îi oferă fructe, dar Viermele cere dinți de om. „Pentru că ai vorbit aşa, O, Vierme, fie ca Ea să te sfarme cu mâna lui puternică!" Asistăm aici: 1 – la facerea lumii; 2 – la naşterea Viermelui şi a bolii; 3 – la gestul primordial şi paradigmatic (distrugerea Viermelui de către Ea). Eficiența terapeutică a descântecului constă în faptul că, rostit în chip ritual, el reactualizează timpul mitic al "originii", atât originea lumii cât şi originea durerilor de dinți şi a tratamentului lor.

Se întâmplă uneori ca recitarea solemnă a mitului cosmogonic să servească la vindecarea anumitor boli sau deficiențe. Dar, cum vom vedea mai departe, această aplicație a mitului cosmogonic nu este decât una printre mai multe altele. Întrucât este modelul exemplar al tuturor "creațiilor", mitul cosmogonic e susceptibil să ajute bolnavul să-şi „reînceapă" viața. Mulțumită *întoarcerii la origine* sperăm să ne naştem din nou. Dar toate ritualurile medicale pe care le-am examinat acum urmăresc o întoarcere la origine. Ai impresia că, pentru societățile arhaice, viața nu poate fi *reparată*, ci numai *creată din nou* printr-o întoarcere la izvoare. Iar "izvorul" prin excelență e țâşnirea prodigioasă de energie, de viață şi de fertilitate care a avut loc odată cu facerea lumii.

Toate acestea reies clar din multiplele aplicații rituale ale mitului cosmogonic polinezian. Potrivit acestui mit, nu existau la început decât apele şi bezna. Io, zeul suprem, a despărțit apele prin puterea gândului şi a cuvintelor sale şi a creat cerul şi pământul. El a spus: "Apele să se despartă, Cerul să se facă, Pământul să devină!" Aceste cuvinte cosmogonice ale lui Io, mulțumită cărora lumea şi-a început existența, sunt cuvinte creatoare purtătoare de putere sacră. Ca atare, oamenii le rostesc în toate împrejurările în care ceva trebuie *făcut, creat.* Ele sunt repetate în ritul fecundației unei matrice sterile, în ritul vindecării trupului şi a spiritului, dar şi cu prilejul morții, al războiului şi al povestirilor genealogice. Iată cum le exprimă Hare Hongi, un polinezian din zilele noastre: "Cuvintele mulțumită cărora Io a modelat Universul – adică mulțumită cărora acesta a fost zămislit şi adus să dea naştere unei lumi de lumină – aceleaşi cuvinte sunt folosite în ritul fecundării unei matrice sterile. Cuvintele mulțumită cărora Io a făcut să strălucească lumina prin beznă sunt folosite în riturile menite să înveselească un suflet amărât şi abătut, neputința şi senilitatea, să răspândească lumina asupra lucrurilor şi a locurilor ascunse, să-i inspire pe cei care compun

cânturi dar şi în înfrângerile suferite în război, precum şi în multe alte împrejurări care îl împing pe om la disperare. În toate cazurile similare, acest rit care are drept scop răspândirea luminii şi a bucuriei, reproduce cuvintele de care Io s-a folosit ca să învingă şi să risipească bezna".

Acest text e remarcabil. El constituie o mărturie directă şi de prim ordin cu privire la funcția mitului cosmogonic într-o societate tradițională. După cum am văzut, acest mit serveşte drept model pentru tot felul de "creații"; atât procrearea unui copil cât şi restabilirea unei situații militare compromise sau a unui echilibru psihic amenințat de melancolie şi disperare. Această capacitate a mitului cosmogonic de a fi aplicat pe diverse planuri de referință ni se pare deosebit de semnificativă. Omul societăților tradiționale simte unitatea fundamentală a tuturor speciilor de "opere" sau de "forme", fie ele de ordin biologic, psihologic sau istoric. Un război nenorocit poate fi asemuit cu o boală, cu o inimă abătută şi întunecată, cu o femeie sterilă, cu lipsa de inspirație la un poet, cu orice altă situație existențial critică în care omul e împins la disperare. Şi toate aceste situații negative şi disperate, în aparență fără ieşire, sunt răsturnate de recitarea mitului cosmogonic, îndeosebi de repetiția cuvintelor mulțumită cărora Io a creat universul şi a făcut să strălucească lumina în beznă. Altfel zis, cosmogonia constituie modelul exemplar al oricărei situații creatoare: tot ce face omul repetă într-un fel "faptul" prin excelență, gestul arhetipal al zeului creator: facerea lumii.

După cum am văzut, mitul cosmogonic mai este recitat şi cu prilejul morții; căci moartea constituie şi ea o situație nouă ce se cuvine a fi asumată cum trebuie pentru a fi făcută să devină creatoare. Poți "rata" o moarte aşa cum pierzi o bătălie sau echilibrul psihic şi bucuria de a trăi. E de asemeni semnificativ faptul că printre situațiile dezastruoase şi negative Hare Hongi numără nu numai neputința, boala şi senilitatea, ci şi lipsa de inspirație a poeților, incapacitatea lor de a crea sau de a recita cum se cuvine poemele şi narațiunile genealogice. Urmează de aici, mai întâi, că polinezienii asemuiesc creația poetică cu oricare altă creație importantă, dar şi – de vreme ce Hare Hongi face aluzie la narațiunile genealogice – că memoria cântăreților constituie, în sine, o "operă" şi că înfăptuirea acestei "opere" poate fi asigurată prin recitarea solemnă a mitului cosmogonic.

Se înțelege pentru ce mitul acesta e atât de prestigios în ochii polinezienilor. Cosmogonia e modelul exemplar al unei serii întregi de „faceri": nu numai pentru că, de fapt, cosmosul e deopotrivă arhetipul ideal al oricărei situații creatoare şi al oricărei creații – dar şi deoarece cosmosul este o operă divină; el este aşadar sanctificat în însăşi structura lui. Prin analogie, tot ce e desăvârşit, "plin", armonios, fertil, într-un cuvânt: tot ce este „cosmicizat", tot ce seamănă cu un cosmos, e sacru. A face bine un lucru, a lucra, a constitui, a crea, a structura, a da formă, a in-forma, a forma – toate acestea înseamnă a spune că ceva e făcut să existe, că i se dă "viață", în ultimă instanță, că ceva este făcut să semene cu organismul armonios prin

excelență, cosmosul. Dar cosmosul, repetăm, e opera exemplară a zeilor, e capodopera lor.

Faptul că mitul cosmogonic e considerat drept modelul exemplar al oricărei "creații", e admirabil ilustrat de următorul obicei al unui trib nord-american, osaga. Când un copil se naşte "un om care a vorbit cu zeii" e chemat. Sosind la casa lehuzei, el recită în fața noului-născut istoria facerii lumii si a animalelor terestre. Numai după aceea e alăptat pruncul. Mai târziu, când copilul doreşte să bea apă, se cheamă din nou acelaşi om sau un altul. El recită încă o dată istoria facerii lumii completând-o cu istoria originii apei. Când copilul ajunge la vârsta la care se consumă alimente solide, omul care "a vorbit cu zeii" vine din nou şi recită iarăşi facerea lumii, relatând de astă dată şi originea cerealelor şi a altor alimente.

Ar fi cu atât mai greu să găsim un exemplu mai elocvent în ceea ce priveşte credința că fiecare nouă naştere reprezintă o recapitulare simbolică a cosmogoniei şi a istoriei mitice a tribului. Rostul acestei recapitulări e de a-l introduce, în mod ritual, pe noul-născut în realitatea sacramentală a lumii şi a culturii şi, prin aceasta, de a valida existența lui, proclamând-o conformă paradigmelor mitice. Mai mult încă: copilul nou-născut e pus în fața unei serii de "începuturi". Şi nu poți "începe" ceva decât dacă îi cunoşti "originea", decât dacă ştii cum acest lucru a ajuns să existe pentru prima oară. "Începând" să sugă, sau să bea apă, sau să consume alimente solide, copilul este proiectat în chip ritual la origine, atunci când laptele, apa şi cerealele au apărut pentru prima oară.

Întoarcerea la "origine"

Ideea pe care o implică această credință e că *prima manifestare a unui lucru este cea semnificativă şi valabilă*, iar nu succesivele sale apariții. Aşişderea, nu ceea ce au făcut tatăl şi bunicul îl învață ei pe copil, ci ceea ce au făcut pentru prima oară strămoşii, în timpurile mitice. Fără îndoială, tatăl şi bunicul s-au mărginit să-i imite pe strămoşi; s-ar putea aşadar crede că imitându-l pe tată s-ar obține acelaşi rezultat. Dar judecând astfel ar însemna să ignorăm rolul esențial al *Timpului de la origine*, care, am văzut acest lucru, e considerat un timp "tare" tocmai pentru că a fost întrucâtva "receptacolul" unei *noi creații*. Timpul scurs între *origine* şi momentul prezent nu e "tare", nici "semnificativ" (cu excepția, bineînțeles, a intervalelor în care se reactualizează timpul primordial), şi pentru acest motiv nu ținem seama de el sau ne străduim să-l suprimăm.

În acest exemplu e vorba de un ritual în care miturile cosmogonice şi de origine sunt recitate în folosul unui singur individ, ca în cazul tămăduitorilor. Dar "întoarcerea la origine", care ne îngăduie să trăim din nou timpul în care lucrurile s-au manifestat pentru prima oară, constituie o experiență de o importanță capitală pentru societatea arhaică. În paginile care

urmează vom discuta în mai multe rânduri această experiență. Să citãm însă aici un exemplu de recitare solemnă a miturilor cosmogonice şi de origine în cadrul festivităților colective ale insulei Sumba. Ori de câte ori au loc evenimente importante pentru comunitate – o recoltă abundentă, moartea unui membru eminent etc. – se construieşte o casă ceremonială *(marapu)*, şi cu acest prilej naratorii povestesc istoria facerii lumii şi a strămoşilor. Cu prilejul tuturor acestor evenimente, naratorii evocă cu venerație "începuturile", adică momentul în care s-au constituit principiile culturii însăşi ce trebuie apărată ca fiind bunul cel mai de preț. Unul din aspectele cele mai remarcabile ale ceremoniei este această recitare care se înfățişează în realitate ca un schimb de întrebări şi răspunsuri între doi indivizi oarecum asemenea, de vreme ce sunt aleşi în două clanuri legate între ele prin rudenia exogamă. Drept care, în această clipă capitală, cei doi recitatori îi reprezintă pe toți membrii grupului, inclusiv morții, ceea ce face ca recitarea mitului respectiv (pe care trebuie totodată să ni-l reprezentăm ca un mit cosmogonic) să fie spre folosul ansamblului grupului.

Pe scurt, e vorba de ritualurile colective de o periodicitate neregulată, care comportă construcția unei case cultuale şi recitarea solemnă a miturilor de origine, de structură cosmogonică. Beneficiarul ei este ansamblul comunității, atât viii cât şi morții. Cu prilejul reactualizării miturilor, comunitatea întreagă e reînnoită; ea îşi regăseşte "izvoarele", îşi retrăieşte "originile". Ideea unei înnoiri universale efectuate prin reactualizarea culturală a unui mit cosmogonic este atestată în multe societăți tradiționale. Am vorbit despre ea în *Le Mythe de l'Éternel Retour* şi vom reveni asupra acestui punct în capitolul următor; într-adevăr, scenariul mitico-ritual al înnoirii periodice a lumii e susceptibil să ne dezvăluie una din funcțiile dominante ale mitului, atât în culturile arhaice cât şi în primele civilizații ale Orientului.

Prestigiul începuturilor

Cele câteva exemple citate ne îngăduie să înțelegem mai bine raporturile dintre mitul cosmogonic şi miturile de origine. E vorba în primul rând de faptul că mitul de origine debutează, în nenumărate cazuri, printr-o schiță cosmogonică: mitul reaminteşte pe scurt momentele esențiale ale facerii lumii, ca să povestească apoi genealogia familiei regale, sau istoria tribului, sau istoria originii bolilor şi a leacurilor şi aşa mai departe. În toate cazurile, miturile de origine prelungesc şi completează mitul cosmogonic. Când e vorba de funcția rituală a anumitor mituri de origine (de pildă, în materie de vindecări, sau, ca la tribul nord-american osaga, miturile menite să introducă noul-născut în sacralitatea lumii şi a societății), avem impresia că "eficiența" lor rezultă, în parte, din faptul că ele conțin rudimentele unei cosmogonii. Această impresie e confirmată de faptul că, în anumite culturi

(de pildă, la polinezieni), mitul cosmogonic e nu numai susceptibil de a avea o valoare terapeutică intrinsecă, ci constituie totodată şi modelul exemplar a tot soiul de “creaţii” şi de “faceri”.

Această dependenţă a miturilor de mitul cosmogonic se înţelege mai bine dacă ţinem seama de faptul că şi într-un caz, şi într-altul e vorba de un “început”. Dar “începutul” absolut este Facerea Lumii. Nu e vorba, desigur, de o simplă curiozitate teoretică. Nu e de ajuns să cunoşti “originea”, trebuie să reintegrezi momentul creaţiei cutărui sau cutărui lucru. Dar aceasta se traduce printr-o “întoarcere în urmă”, până la recuperarea timpului originar, *tare*, sacru. Şi după cum am văzut în cele ce preced, şi după cum vom vedea şi mai bine în cele ce urmează, recuperarea timpului primordial, singurul în stare să asigure înnoirea totală a cosmosului, a vieţii şi a societăţii, se obţine mai ales prin reactualizarea „începutului absolut”, adică, prin reactualizarea Facerii Lumii.

Recent, Rafaele Pettazzoni a propus să se considere mitul cosmogonic drept o variantă a mitului de origine. “Urmează de aici că mitul creaţiei se împărtăşeşte din aceeaşi natură ca şi mitul de origine […]. Analiza noastră ne-a îngăduit să scoatem mitul creaţiei din splendida lui izolare; el (…) reintră într-o clasă numeroasă de fapte analoge, miturile de origine”. Pentru motivele pe care le-am amintit, ni se pare greu să împărtăşim acest punct de vedere. O nouă stare de lucruri implică întotdeauna o stare care a precedat-o, şi în ultimă instanţă, aceasta este Lumea. Modificările ulterioare se dezvoltă pornind de la această “totalitate” iniţială. Oricât ar fi de mărginit, mediul cosmogonic în care trăim constituie “lumea”; “originea” şi “istoria” lui precedă orice altă istorie particulară. Ideea mitică a “originii” e încastrată în misterul “creaţiei”. Un lucru are o “origine”, pentru că a fost creat, adică, pentru că o forţă s-a manifestat limpede în lume, un eveniment a avut loc. În fond, *originea* unui lucru explică creaţia acelui lucru.

Dovada că mitul cosmogonic nu e o simplă *variantă* a *speciei* pe care o constituie mitul de origine ne-o oferă faptul că, după cum am văzut, cosmogoniile servesc drept model la tot felul de “creaţii”. Exemplele pe care avem să le analizăm în capitolul următor vor întări pare-ni-se, această concluzie.

Capitolul III

MITURI ŞI RITURI ALE ÎNNOIRII

Înscăunare şi cosmogonie

A. M. Hocart observase că în insulele Fiji ceremonia înscăunării regelui se numeşte *creation of the world, fashioning the land,* sau *creating the earth*. Cu prilejul înscăunării unui suveran, cosmogonia era reiterată simbolic. Concepţia acesta e destul de răspândită la popoarele de agricultori. Potrivit unei interpretări recente, ungerea regelui indian, ceremonie numită *rajasûya,* implica o nouă creaţie a universului. Într-adevăr, diferitele faze ale ritualului efectuau succesiv regresiunea viitorului suveran către starea embrionară, gestaţia

lui de un an şi renaşterea mistică în calitate de cosmocrator, identificat în acelaşi timp cu Prajâpati (Zeul-Tot) şi cu Cosmosul.

Perioada embrionară a viitorului suveran corespunde cu procesul de maturaţie a universului şi foarte probabil era, la origine, în legătură cu coacerea recoltei. Cea de a doua fază a ritului termină alcătuirea noului trup "divin" al suveranului. Cea de a treia fază a ceremoniei *rajasûya* e constituită de o serie de rituri, al căror simbolism este din plin scos în relief de texte. Regele ridică braţele; el simbolizează înălţarea lui *axis mundi*. În timp ce este uns, regele rămâne în picioare, pe tron, cu braţele ridicate: el întruchipează axa cosmică înfiptă în buricul pământului – adică tronul, centrul lumii – şi atingând cerul. Stropirea lui e în legătură cu apele care coboară din cer, de-a lungul lui *axis mundi* – adică regele – spre a fertiliza Pământul.

În epoca istorică, nu se practică ritualul *rajasûya* decât de două ori: prima oară, pentru a-l unge pe rege; a doua oară spre a-i asigura suveranitatea universală. În timpuri protoistorice, însă, ritualul *rajasûya* era probabil anual şi se celebra cu scopul de a regenera cosmosul.

Aşa se petreceau lucrurile în Egipt. Încoronarea unui nou faraon, scrie Frankfort, "poate fi considerată drept crearea unei noi epoci, după o primejdioasă întrerupere a armoniei dintre societate şi natură, aşadar o situaţie care se împărtăşeşte din natura creării universului. Acest lucru e foarte bine ilustrat de un text care conţine un blestem adresat duşmanilor regelui, asemuiţi cu Apophis, şarpele întunericului, pe care Ra îl nimiceşte în zori. Comparaţia comportă însă un ciudat adaos: «Ei vor fi asemenea şarpelui Apophis în dimineaţa Anului nou». Precizarea «în dimineaţa Anului nou» nu se poate explica decât numai în sensul unei intensificări: şarpele este învins la fiecare răsărit de soare, dar Anul nou celebrează tot pe atât creaţia şi înnoirea diurnă cât şi începerea unui nou ciclu anual".

Se vede mulţumită cărui mecanism scenariul cosmogonic al Anului nou devine susceptibil de a fi integrat în ceremonia ungerii regilor; cele două sisteme rituale urmăresc acelaşi scop: renovarea cosmică. "Dar această *renovatio* efectuată cu prilejul ceremoniei de ungere a regilor a avut consecinţe uriaşe în ceea ce priveşte istoria ulterioară a omenirii. Pe de o parte ceremoniile înnoirii devin mobile, desprinzându-se din cadrul rigid al calendarului; pe de alta, regele devine într-un fel răspunzător de stabilitatea, de fecunditatea şi de prosperitatea cosmosului întreg. Aceasta înseamnă a spune că înnoirea universală nu mai e solidară cu ritmurile cosmice, ci cu persoanele şi evenimentele istorice".

A înnoi lumea

E uşor de înţeles pentru ce ritualul ungerii regilor repeta cosmogonia, sau era celebrat de Anul nou. Regele era presupus că renovează cosmosul întreg. Renovarea prin excelenţă are loc la Anul nou, când se inaugurează un nou ciclu temporal. Dar acea *renovatio* efectuată prin ritualul Anului nou este, în fond, o reiterare a cosmogoniei. Fiecare An nou reîncepe Creaţia. Şi miturile, atât cele cosmogonice cât şi miturile de origine, sunt acelea care amintesc oamenilor cum a fost creată Lumea şi tot ce s-a întâmplat după aceea.

Lumea e întotdeauna "lumea noastră", lumea în care trăim. Şi cu toate că modalitatea existenţei omeneşti e aceeaşi, la australieni ca şi la occidentalii de azi, contextele culturale în care existenţa omenească poate fi sesizată variază foarte mult. E, de pildă, evident că "lumea" australienilor, care trăiesc din cules şi din vânătoare măruntă, nu este aceeaşi cu lumea agricultorilor neolitici; tot aşa cum nici lumea acestora din urmă nu este lumea locuitorilor oraşelor din Orientul Apropiat din epoca antică, nici "lumea" în care trăiesc astăzi popoarele Europei occidentale sau ale Statelor Unite. Deosebirile sunt prea mari pentru a mai necesita scoaterea lor în relief. Nu le-am amintit decât spre a preîntâmpina o neînţelegere: citând exemple care reprezintă tipuri diferite de cultură, nu înţelegem să ne întoarcem la un comparatism "confuzionist" gen Frazer. Contextele istorice ale fiecăruia din exemplele pe care le folosim rămân subînţelese. Ni se pare însă inutil să precizăm, cu privire la fiecare trib citat, care este structura lui socială şi economică şi cu care alte triburi poate sau nu poate fi comparat.

Aşadar "lumea" e întotdeauna lumea pe care o cunoaştem şi în care trăim; ea se deosebeşte de la un tip de cultură la altul; există, prin urmare, un număr foarte mare de "lumi". Important pentru cercetarea noastră e însă faptul că, în ciuda deosebirii structurilor social-economice şi a varietăţii contextelor culturale, popoarele arhaice cred că lumea trebuie renovată în fiecare an şi că această înnoire se efectuează potrivit unui model: cosmogonia sau un mit de origine, care joacă rolul unui mit cosmogonic.

Evident, „anul" este conceput în diferite feluri de către primitivi, iar datele „Anului nou" variază în raport cu clima, mediul geografic, tipul de cultură etc. E însă întotdeauna vorba de un ciclu, adică de o durată temporală care are un început şi un sfârşit. Dar, la sfârşitul unui ciclu şi la începutul ciclului următor, au loc o serie de ritualuri care urmăresc renovarea lumii. După cum am mai spus, această *renovatio* este o nouă creaţie efectuată potrivit modelului comogonic.

Exemplele cele mai simple se întâlnesc la australieni. Mă refer la mituri de origine care se reactualizează în fiecare an. Animalele şi plantele, create *in illo tempore* de nişte fiinţe supranaturale, sunt create din nou în chip ritual. În Kimberley, picturile pe stânci, considerate a fi fost pictate de strămoşii mitici,

sunt repictate spre a li se reactiva puterea creatoare, aşa cum se manifestase ea pentru prima oară în timpurile mitice, adică la începutul lumii.

Pentru australieni, această nouă creaţie a animalelor şi a plantelor alimentare este echivalentă cu o creare din nou a lumii. Şi aceasta nu numai pentru că, dispunând de o hrană îndestulătoare ei nădăjduiau să mai trăiască un an, ci mai ales pentru că lumea a luat cu adevărat naştere atunci când animalele şi plantele şi-au făcut pentru prima dată apariţia în Timpurile Visului. Animalele şi plantele se numără printre operele create de fiinţele supranaturale. A te hrăni nu este numai o acţiune fiziologică, ci şi una "religioasă": mâncăm creaţiile fiinţelor supranaturale, şi le mâncăm aşa cum le-au mâncat strămoşii mitici pentru prima oară, la începutul lumii. (…)

„Ansamblul ritualurilor pe care le-am amintit constituie un scenariu cosmogonic. În vremurile mitice, nemuritorii au creat lumea în care californienii aveau să trăiască; au trasat contururile ei, i-au fixat centrul şi bazele, au luat măsuri ca ghinda şi somonul să fie în număr mare şi au exorcizat bolile. Dar această lume nu mai e cosmosul atemporal şi inalterabil în care trăiau nemuritorii. E o lume vie, locuită şi folosită de fiinţe în carne şi oase, supuse legii devenirii, bătrâneţii şi morţii. De aceea ea cere o reparaţie, o renovare, o consolidare periodică. Dar lumea nu se poate renova decât repetând ceea ce nemuritorii au făcut *in illo tempore*, reiterând facerea. Iată pentru ce preotul reproduce itinerariul exemplar al nemuritorilor şi repetă gesturile şi vorbele lor. Pe scurt, preotul sfârşeşte prin a-i întrupa pe nemuritori. Cu alte cuvinte, cu ocazia Anului nou, nemuritorii sunt presupuşi a fi din nou prezenţi pe pământ. Aceasta explică pentru ce ritualul înnoirii anuale a lumii e cea mai importantă ceremonie religioasă a acestor triburi californiene. Lumea nu ajunge doar mai stabilă şi regenerată, ci este deopotrivă sanctificată prin prezenţa simbolică a nemuritorilor. Preotul, care-i întrupează, devine – pentru un anumit răstimp – «persoană nemuritoare», şi ca atare, nu trebuie să mai fie nici privit, nici atins. El îndeplineşte riturile departe de oameni, într-o singurătate absolută, deoarece, când nemuritorii le-au îndeplinit pentru prima oară, nu existau încă oameni pe pământ."

Deosebiri şi asemănări

Scenariul mitic-ritual al înnoirii periodice a lumii se mai întâlneşte şi la alte triburi californiene; (…). În toate aceste exemple înnoirea lumii se integrează într-un complex cultural comportând omagiul adus fiinţei supreme, asigurarea unei recolte excelente şi iniţierea tinerilor băieţi. Acest scenariu al californienilor se poate compara cu ritualul "Colibei Vieţii Noi" al indienilor cheynee (ritualul articulat în Dansul Soarelui) şi cu ceremoniile "Casei Mari" ale triburilor lenape. Într-un caz, ca şi într-altul, e vorba de un ritual cosmogonic de renovare a lumii şi de renaştere a vieţii. La aşa-numiţii cheynee, preotul reînnoieşte creaţia; la tribul lenape, în timpul ceremoniei de Anul nou, se reiterează prima facere a lumii şi, prin aceasta, se recuperează plenitudinea iniţială.

Vom adăuga că edificarea sau repararea periodică a colibei rituale are şi ea tot o semnificaţie cosmogonică. Coliba sacră reprezintă universul. Acoperişul ei simbolizează bolta cerească, pardoseala, reprezintă pământul, cei patru pereţi, cele patru direcţii ale spaţiului cosmic. Indigenii dakota afirmă că "Anul este un cerc în jurul lumii" adică în jurul colibei unde are loc iniţierea. Vom mai adăuga că interdependenţa dintre cosmos şi timpul cosmic (timpul "circular") a fost resimţită cu o asemenea intensitate încât în mai multe limbi termenul care desemnează „lumea" este de asemenea folosit pentru a însemna „anul". De pildă, anumite triburi californiene spun: „Lumea a trecut" sau „Pământul a trecut", vrând să spună că „s-a scurs un an".

Dacă trecem acum la ritualurile de Anul nou în vigoare la populaţiile care practică protoagricultura (adică cultura tuberculelor), diferenţa e izbitoare. Constatăm mai întâi două elemente noi: întoarcerea colectivă a morţilor şi excesele orgiace. Dar avem de-a face mai ales cu o diferenţă de atmosferă religioasă. Pelerinajului singuratic al preotului Karok, cu meditaţiile şi rugăciunile sale, îi corespunde o sărbătoare colectivă de o foarte mare intensitate. E de ajuns să ne gândim la sărbătoarea *milamala* a indigenilor din Insulele Trobriand, descrisă de Malinowski. (…) Vom mai spune numai că în ciuda deosebirilor dintre sistemele mitico-rituale ale triburilor nord-americane citate mai sus şi cele ale melanezienilor, structurile lor sunt asemănătoare. Şi la unii, şi la ceilalţi, cosmosul trebuie recreat, creat din nou, periodic, iar scenariul cosmogonic prin intermediul căruia se efectuează înnoirea e în legătură cu noua recoltă şi cu sacramentalizarea hranei.

Anul nou şi cosmogonia în Orientul Apropiat antic

Este semnificativ faptul că regăsim idei similare în religiile Orientului Apropiat din antichitate. Evident, cu deosebirile la care trebuie să ne aşteptăm când este vorba, pe de-o parte, de societăţi în stadiul pre-sau protoagricol, iar pe de alta de societăţi agricole şi urbane, ca acelea din Mesopotamia şi din Egipt. Totuşi, ni se pare esenţial următorul fapt: egiptenii, mesopotamienii, israeliţii şi alte popoare ale Orientului Apropiat antic simţeau nevoia de a înnoi în mod periodic lumea. Această înnoire constă dintr-un scenariu cultural al

cărui rit principal simboliza reiterarea cosmogoniei. Atât faptele cât şi interpretarea lor pot fi regăsite în abundenta literatură de specialitate publicată cu privire la acest subiect, precum şi într-un capitol din *Le Mythe de l'Éternel Retour*. Vom aminti totuşi că în Mesopotamia facerea lumii era în chip ritual reiterată cu prilejul ceremoniilor de Anul nou (*akîtu).* O serie de rituri reactualiza lupta lui Marduk împotriva lui Tiamat (balaurul care simboliza oceanul primordial), victoria zeului şi opera sa cosmogonică. *Poemul Creaţiei (Enuma elish)* era recitat în templu. După cum spune H. Frankfort, orice An nou avea în comun un element esenţial cu prima zi în care lumea a fost creată şi în care ciclul anotimpurilor a fost declanşat. Dar privind mai de aproape riturile Anului nou ne dăm seama că mesopotamienii simţeau că *începutul* era în mod organic legat de un *sfârşit* care-l preceda, că acest "sfârşit" era de aceeaşi natură ca "haosul" dinaintea creaţiei, şi că, pentru acest motiv, sfârşitul era indispensabil oricărui nou început.

După cum am amintit, şi la egipteni Anul nou simboliza creaţia. Cât despre scenariul Anului nou israelit, Mowinckel scrie că "una din ideile dominante era înscăunarea lui Iahve ca rege al lumii, reprezentarea simbolică a victoriei acestuia asupra duşmanilor săi, care erau deopotrivă forţele haosului şi a duşmanilor istorici ai lui Israel. Rezultatul acestei victorii era înnoirea creaţiei, alegerii şi alianţei, idei şi rituri ale anticelor sărbători ale fertilităţii care sunt subiacente sărbătorii istorice". Mai târziu, în eshatologia profeţilor, restaurarea lui Israel de către Iahve era înţeleasă ca o nouă creaţie, care implica un fel de reîntoarcere în Paradis.

Desigur, nu se poate pune pe acelaşi plan reiterarea simbolică a cosmogoniei care caracteriza Anul nou în Mesopotamia şi în Israel. La iudei, scenariul arhaic al înnoirii a fost treptat istoricizat, păstrând totuşi ceva din semnificaţia lui iniţială. Wensinck a arătat că scenariul ritual al Anului nou, prin care se semnifica trecerea de la Haos la Cosmos, a fost aplicat unor evenimente istorice, ca de pildă, exodul şi trecerea Mării Roşii, cucerirea Palestinei, pe atunci numită Canaan, captivitatea babiloniană şi întoarcerea din exil etc. La rândul său, von Rad a dovedit că un eveniment istoric unic, ca de pildă, "constituirea Israelului pe Muntele Sinai de către Iahve şi servitorul său Moise, o dată devenită efectivă pe planul colectiv, nu e menită să rămână în sfera amintirii pe calea tradiţiei verbale sau a naraţiunii scrise, ci poate fi supusă înnoirii rituale în cadrul unui ceremonial", în acelaşi fel ca înnoirea cosmologică a imperiilor vecine. Eric Voegelin are dreptate să stăruie asupra faptului că "formele simbolice ale imperiilor cosmologice şi ale Israelului nu se exclud reciproc [...]. Înnoirea spirituală a ordinii, aceea a elementelor simbolice elaborate în sânul civilizaţiei cosmologice, de pildă, străbate întreaga istorie a omenirii de la sărbătoarea Anului nou babilonian, până la *ritornar ai principii* a lui Machiavelli şi trecând prin înnoirea lui Berith de către Josuah, prin înnoirea sacramentală a lui Crist, pentru că prăbuşirea ordinii existenţei şi reapariţiei acestei ordini reprezintă o problemă fundamentală a existenţei omeneşti." Aşadar, oricât de mari ar fi deosebirile dintre sistemul cultului mesopotamian şi cel israelit, nu e mai puţin evident că ele au în comun aceeaşi speranţă de regenerare anuală sau periodică a Lumii. În fond în ambele se crede în posibilitatea de recuperare a "începutului" absolut, ceea ce implică distrugerea şi abolirea simbolică a lumii vechi. Sfârşitul e aşadar implicat în început şi viceversa. Lucru nicidecum surprinzător, deoarece imaginea exemplară a acestui început, care este precedat şi urmat de un sfârşit, reprezintă anul, timpul cosmic circular, aşa cum poate fi el sesizat în ritmul anotimpurilor şi în regularitatea fenomenelor cereşti.

Aici însă se impune o precizare: deşi e probabil că intuiţia "Anului", întrucât constituie un ciclu, se găseşte la originea ideii unui cosmos care se înnoieşte periodic, totuşi, în scenariile mitico-rituale ale Anului nou răzbate o altă idee, de origine şi de structură diferită. Anume, ideea "perfecţiunii începuturilor", expresie a unei experienţe religioase mai intime şi mai adânci, susţinută de amintirea imaginară a unui "Paradis pierdut", a unei beatitudini care preceda actuala condiţie omenească. Se prea poate ca scenariul mitico-ritual al Anului nou să fi jucat un rol atât de important în istoria omenirii mai ales pentru că, asigurând înnoirea cosmică, el mai dădea de asemeni şi speranţa unei recuperări a beatitudinii „începuturilor". Imaginea „Anului-Cerc" s-a încărcat cu un simbolism cosmic vital ambivalent, deopotrivă „pesimist" şi „optimist". Căci scurgerea timpului implică îndepărtarea treptată de „începuturi", aşadar pierderea perfecţiunii iniţiale. Tot ce durează, se fărâmiţează, degenerează şi sfârşeşte prin a pieri. E vorba, evident, de o expresie "vitalistă" a realului; dar nu trebuie să uităm că pentru omul primitiv, faptul de a fi se revelează – şi se exprimă – în termeni de viaţă. Plenitudinea şi vigoarea se întâlnesc la început: e ceea ce s-ar putea numi "pesimismul" inerent acestei concepţii. Dar trebuie să adăugăm îndată: plenitudinea, deşi foarte curând pierdută, e periodic recuperabilă. Anul are un sfârşit, este adică urmat automat de un nou început.

Ideea că perfecţiunea se găsea la început pare destul de arhaică. Ea este, în orice caz, foarte răspândită. E, dealtminteri, o idee susceptibilă de a fi reinterpretată şi integrată la infinit în nenumărate concepţii religioase. Vom avea prilejul să discutăm despre câteva din aceste valorificări. Vom spune deîndată că ideea perfecţiunii începuturilor a jucat un rol important în ceea ce priveşte elaborarea sistematică a unor cicluri cosmice din ce în ce mai mari. "Anul" obişnuit a fost foarte mult dilatat, dând naştere unui "An Mare" sau unor cicluri cosmice de o durată incalculabilă. Pe măsură ce ciclul cosmic devenea mai amplu, ideea perfecţiunii începuturilor tindea să implice această idee complementară: *pentru ca ceva cu adevărat nou să poată începe, este necesar ca rămăşiţele şi ruinele ciclului vechi să fie complet nimicite*. Astfel zis, dacă dorim să obţinem un început *absolut*, sfârşitul unei lumi trebuie să fie radical. Eshatologia nu este decât prefigurarea

unei cosmogonii a viitorului. Dar orice eshatologie stăruie asupra acestui fapt: creația cea nouă nu poate avea loc înainte ca lumea aceasta să fie definitiv abolită. Nu mai e vorba să regenerăm ceea ce a degenerat – ci să nimicim lumea cea veche ca s-o putem crea din nou *in toto.* Obsesia beatitudinii începuturilor implică nimicirea a tot ce a existat şi, a tot ce, datorită acestui fapt s-a degradat, de la facerea lumii: e singura posibilitate de a recuceri perfecțiunea inițială.

Desigur, toate aceste nostalgii şi credințe sunt deja prezente în scenariile mitico-rituale ale înnoirii anuale a lumii. Pornind însă treptat de la stadiul protoagricol de cultură, şi-a croit drum ideea că există şi adevărate (iar nu numai rituale) distrugeri şi creații din nou ale lumii, că există o "întoarcere la origine" în sensul literal al cuvântului, adică o regresiune a cosmosului spre starea amorfă, haotică, urmată de o nouă cosmogonie.

Miturile referitoare la sfârşitul lumii ilustrează cel mai bine această concepție. Le vom studia în capitolul următor, desigur atât pentru interesul lor intrinsec, cât şi pentru că sunt susceptibile să ne lămurească în privința funcției miturilor în genere. Până acum am avut de-a face numai cu mituri cosmogonice şi de origine, mituri care povestesc *ceea ce s-a întâmplat deja.* Se cuvine acum să vedem cum ideea "perfecțiunii începuturilor" a fost de asemeni proiectată într-un viitor atemporal. Miturile referitoare la sfârşitul lumii au jucat desigur un rol important în istoria omenirii. Ele au pus în evidență "mobilitatea originii": într-adevăr, cu începere de la un anumit moment, "originea" nu se găseşte numai într-un trecut mitic, dar şi într-un viitor fabulos. Aceasta este, după cum se ştie, concluzia la care au ajuns stoicii şi neopitagoricienii, prin elaborarea sistematică a ideii veşnicei întoarcerii a lucrurilor. Dar noțiunea de "origine" e mai ales legată de ideea de perfecțiune şi de beatitudine. Iată motivul pentru care găsim, în concepțiile eshatologiei, considerată drept o cosmogonie a viitorului, izvoarele tuturor credințelor care proclamă o *eră de aur*, nu numai (sau nicidecum) în trecut, ci şi (sau exclusiv) în viitor.

Capitolul IV

ESHATOLOGIE ŞI COSMOGONIE

Sfârşitul lumii – în trecut şi în viitor

S-ar putea spune, într-o formulă sumară că, pentru primitivi, sfârşitul lumii a şi avut loc, deşi el trebuie să se reproducă într-un viitor mai mult sau mai puțin îndepărtat. Într-adevăr, miturile referitoare la cataclismele cosmice sunt foarte răspândite. Ele povestesc cum lumea a fost distrusă şi omenirea nimicită, cu excepția unui singur cuplu, sau a câtorva supraviețuitori. Miturile referitoare la Potop sunt cele mai numeroase şi aproape universal cunoscute (deşi sunt foarte rare în Africa). Pe lângă miturile diluviene, şi altele relatează distrugerea omenirii prin cataclisme de proporții cosmice: cutremure, incendii, prăbuşiri de munți, epidemii etc. Evident, acest sfârşit al lumii n-a fost radical: el a fost mai curând sfârşitul unei omeniri, urmat de ivirea unei omeniri noi. Dar cufundarea totală a pământului în ape sau distrugerea lui prin foc, urmată de ivirea unui pământ virgin, simbolizează regresiunea către haos şi către cosmogonie.

Într-un mare număr de mituri Potopul se leagă de un păcat ritual, care a provocat mânia ființei supreme; uneori el rezultă doar din dorința ființei divine de a pune capăt omenirii. Dacă examinăm însă miturile care vestesc viitorul Potop, constatăm că una din cauzele principale rezidă în păcatele oamenilor, precum şi în decrepitudinea lumii. Potopul a deschis deopotrivă calea unei creări din nou a lumii şi unei regenerări a omenirii. Altfel zis, sfârşitul lumii în trecut ca şi acela care va avea loc în viitor reprezintă proiecția gigantică, la scară macrocosmică şi cu o excepțională intensitate dramatică, a sistemului mitico-ritual al sărbătorii Anului nou. De astă dată însă, nu mai e vorba de ceea ce s-ar putea numi "sfârşitul firesc" al lumii – "firesc" pentru că coincide cu sfârşitul anului şi face prin urmare parte integrantă din ciclul cosmic – ci de o catastrofă *reală* provocată de ființele divine. Simetria dintre Potop şi înnoirea anuală a lumii a fost percepută în câteva foarte rare cazuri (Mesopotamia, iudaism, Mandan). Îndeobşte, însă, miturile diluviene sunt independente de scenariile mitico-rituale ale Anului nou. Aceasta se explică uşor, deoarece sărbătorile periodice de regenerare reactualizează simbolic cosmogonia, opera creatoare a zeilor, iar nu nimicirea lumii vechi: aceasta dispare "în chip firesc", prin simplul fapt că distanța care o separă de "începuturi" a atins limita extremă.

În comparație cu miturile care narează sfârşitul lumii în trecut, miturile care se referă la un sfârşit ce va veni sunt ciudat de puțin numeroase la primitivi. După cum observa F. R. Lehmann, raritatea lor se datorează poate faptului că etnologii n-au pus această întrebare în anchetele lor. E uneori greu să precizezi dacă mitul se referă la o catastrofă trecută sau la una viitoare. Potrivit spuselor lui E. H. Man, locuitorii insulelor Andaman cred că după sfârşitul lumii o nouă omenire, bucurându-se de o condiție paradiziacă, îşi va face apariția: nu vor mai fi nici boli, nici bătrânețe, nici moarte. După catastrofă, morții vor învia. Potrivit lui A. Radcliffe Brown însă, Man ar fi contopit mai multe versiuni culese de la informatori diferiți. În realitate,

precizează Radcliffe Brown, e efectiv vorba de un mit care povesteşte sfârşitul şi crearea din nou a lumii: dar mitul se referă la trecut, iar nu la viitor. Cum însă, potrivit constatării lui Lehmann, limba locuitorilor insulelor Andaman nu posedă un timp viitor, nu e uşor să stabilim dacă e vorba de un eveniment trecut sau viitor.

Cele mai rare dintre miturile primitive relative la sfârşit sunt acelea care nu prezintă indicaţii precise referitoare la eventuala creaţie din nou a lumii. Astfel, în credinţele indigenilor kai din Noua Guinee, creatorul Mâlengfung, după ce a creat cosmosul şi omul, s-a retras la marginea lumii, la orizont şi a adormit. Ori de câte ori se întoarce în somn, Pământul se cutremură. Dar într-o zi se va ridica de pe culcuşul său şi va distruge cerul care se va zdrobi de pământ şi va pune capăt oricărei vieţi. Într-una din insulele Caroline, anume Namolut, există credinţa că într-o zi creatorul va nimici omenirea din cauza păcatelor ei. Zeii vor continua însă să existe – iar aceasta implică posibilitatea unei noi creaţii. Într-altă insulă din arhipelagul Carolinelor, anume Aurepik, fiul creatorului e vinovat de catastrofa care va avea loc. Când îşi va da seama că şeful unei insule nu se mai ocupă de supuşii săi, el va îneca insula cu ajutorul unui ciclon. Nici aici nu e sigur că e vorba de un sfârşit definitiv: ideea unei pedepsiri a "păcatelor" implică în genere crearea ulterioară a unei noi omeniri.

Mai greu de interpretat sunt credinţele autohtonilor negritos din peninsula Malacca. Ei ştiu că într-o zi Karei va pune capăt lumii pentru că oamenii nu mai respectă preceptele sale. Drept care în timpul furtunilor, numiţii negritos se străduiesc să preîntâmpine catastrofa aducând în chip de ispăşire jertfe sângeroase. Catastrofa va fi universală, nu va face vreo deosebire între păcătoşi şi nepăcătoşi şi nu va fi, pare-se, preludiul unei noi creaţii. Iată pentru ce aceşti negritos îl numesc „rău" pe Karei, iar băştinaşii din triburile Ple-Sakai văd într-însul duşmanul care le-a „furat Paradisul".

Un exemplu extraordinar de izbitor este acela al guaranilor din Mato Grosso. Ştiind că pământul va fi distrus prin foc şi prin apă, ei au pornit în căutarea "Ţării fără de păcat", un soi de paradis terestru situat dincolo de Ocean. Aceste lungi călătorii, inspirate de şamani şi efectuate sub conducerea lor, au început în veacul al XIX- lea şi au durat până în 1912. Unele triburi credeau că marea catastrofă va fi urmată de o înnoire a lumii şi de învierea morţilor. Alte triburi aşteptau şi doreau sfârşitul definitiv al lumii. Nimuendaju scria în 1912: „Nu numai guaranii, ci întreaga natură e obosită de viaţă. În mai multe rânduri, când l-au învăluit în vis pe Nanderuvuvu, *medicine-men*-ii au auzit Pământul implorându-l: «Am devorat prea multe cadavre, sunt sătul şi istovit. Tată, fă să se sfârşească!» La rândul ei, Apa îl roagă pe Creator să-i acorde repausul şi să îndepărteze de ea orice agitaţie, şi tot aşa şi pomii [...] şi natura întreagă".

S-ar putea cu greu găsi o expresie mai mişcătoare a oboselii cosmice, a dorinţei de repaus absolut şi de moarte. E vorba însă de dezamăgirea inevitabilă care urmează unei lungi şi vane exaltări mesianice. De un veac, indienii guarani căutau paradisul terestru, cântând şi dansând. Ei revalorizaseră şi integraseră mitul sfârşitului pământului într-o mitologie milenaristă.

Majoritatea miturilor americane ale sfârşitului implică fie o teorie ciclică (ca de pildă la azteci), fie credinţa că o nouă Facere va urma catastrofei, fie, în sfârşit (în anumite regiuni ale Americii de Nord), credinţa într-o regenerare universală efectuată fără cataclisme. (În acest proces de regenerare numai păcătoşii vor pieri.) Potrivit tradiţiei, la azteci, au şi avut loc trei sau patru distrugeri ale lumii şi a patra (sau a cincea) este aşteptată în viitor. Fiecare din aceste lumi este dominată de un "Soare", a cărui cădere sau dispariţie caracterizează sfârşitul.

Ne este imposibil să enumerăm aici toate celelalte mituri importante ale celor două Americi, privind sfârşitul lumii. Un anumit număr de mituri vorbesc despre un cuplu care va repopula lumea cea nouă. Astfel indienii choktaw cred că lumea va fi distrusă prin foc, dar că spiritele se vor întoarce, oasele se vor acoperi cu carne, iar înviaţii vor locui din nou pe fostele lor teritorii. Regăsim un mit similar la eschimoşi: oamenii vor învia din oasele lor (credinţă specifică culturilor de vânători). Credinţa că inevitabila catastrofă este consecinţa fatală a "bătrâneţii" şi a decrepitudinii lumii pare destul de răspândită. După indienii cherokee, „când lumea va fi veche şi uzată, oamenii vor muri, frânghiile se vor rupe şi pământul se va cufunda în Ocean". (Pământul e închipuit ca o mare insulă aninată de bolta cerească prin patru frânghii.) Într-un mit Maidu, *Earth-Maker*-ul asigură cuplul pe care-l crease că "atunci când această lume va fi prea uzată, am s-o refac pe de-a întregul; şi când o voi fi refăcut-o, veţi avea parte de o nouă naştere". (…) După cum observă Alexander cu privire la miturile cosmogonice ale coastei Pacificului, "multe naraţiuni privind creaţia par a se reduce de fapt la tradiţii referitoare la crearea din nou a pământului după marea catastrofă; anumite mituri evocă totuşi deopotrivă creaţia şi o nouă creaţie".

În fond, implicând mai mult sau mai puţin clar crearea din nou a unui nou univers, aceste mituri referitoare la sfârşitul lumii exprimă aceeaşi idee arhaică şi extrem de răspândită de "degradare" progresivă a cosmosului, necesitând în mod periodic distrugerea şi crearea lui din nou. Din aceste mituri ale unei catastrofe finale, care va fi totodată semnul prevestitor al iminentei creări din nou a lumii, au ieşit şi s-au dezvoltat, în zilele noastre, mişcările profetice şi milenariste ale societăţilor primitive. Vom reveni asupra acestor milenarisme primitive, dat fiind că ele constituie, împreună cu hiliasmul marxist, singurele revalorizări moderne pozitive ale mitului sfârşitului lumii. Dar trebuie să reamintim în prealabil, pe scurt, care era locul mitului referitor la sfârşitul lumii în religiile mai complexe.

Sfârşitul lumii în religiile orientale

Doctrina distrugerii lumii (pralaya) era, după toate probabilităţile, deja cunoscută în vremurile vedice (*Atharva Veda*). Conflagraţia universală (*ragnarök),* urmată de o nouă creaţie, face parte din mitologia germanică. Aceste fapte par să arate că indo-europenii nu ignorau mitul referitor la sfârşitul lumii. Recent, Stig Wikander a indicat existenţa unui mit germanic referitor la bătălia eshatologică întru totul similar cu povestirile paralele indiene şi iraniene. Dar începând cu *Brâhmana* şi mai ales în *Purana*, indienii au dezvoltat în chip laborios doctrina celor patru *yugas*, cele patru vârste a lumii. Esenţialul acestei teorii îl constituie crearea şi distrugerea ciclică a lumii – şi credinţa în "perfecţiunea începuturilor". Deoarece buddhiştii şi jainştii împărtăşeau aceleaşi idei, putem trage concluzia că doctrina veşnicei creaţii şi distrugeri a universului este o idee panindiană.

Dat fiind că am mai discutat această problemă în *Le mythe de l'Éternel Retour* , nu o vom relua aici. Vom aminti numai că "ciclul complet se încheie cu o «nimicire», un *pralaya*, care se repetă într-un fel mai radical (*mahâpralaya*, «marea nimicire») la sfârşitul celui de al o mielea ciclu". Potrivit *Mahâbharatei* şi textelor *Purana*, orizontul se va aprinde, pe firmament se vor ivi şapte sau doisprezece sori şi vor zvânta mările, vor arde pământul. Focul Samvartaka (Focul incendiului cosmic) va distruge universul întreg. După aceea, o ploaie diluviană va cădea fără încetare timp de doisprezece ani, pământul va fi înecat şi omenirea nimicită (*Visnu Purâna*). Pe Ocean, aşezat pe şarpele cosmic Cesha, Visnu doarme cufundat într-un somn yoga (*Visnu Purâna*). Şi apoi totul va reîncepe din nou – *ad infinitum.*

Cât despre mitul „perfecţiunii începuturilor" îl recunoaştem fără greutate în puritatea, inteligenţa, beatitudinea şi longevitatea vieţii omeneşti în *Krta yuga*, prima vârstă. De-a lungul celorlalte *yugas* care au urmat, asistăm la o deteriorare treptată atât a inteligenţei şi a moralei omului, cât şi a dimensiunilor trupului şi a longevităţii sale. Jainismul exprimă în termeni extravaganţi perfecţiunea începuturilor şi decăderea ulterioară. Potrivit lui Hemacandra, la început statura omului atingea şase mile, iar viaţa lui dura o sută de mii de *purvas* (un *purvas* este egal cu 8.400.000 ani). În schimb, la sfârşitul ciclului statura lui de-abia atinge şapte coţi iar viaţa nu depăşeşte o sută de ani. Buddhiştii stăruie şi ei asupra prodigioasei scurtări a vieţii omeneşti: 80.000 de ani, şi chiar mai mult ("incomensurabil", potrivit anumitor tradiţii) la începutul ciclului, şi zece ani la sfârşitul său.

Doctrina indiană a vârstelor lumii, adică: veşnica creaţie, deteriorare, nimicire şi creare din nou a universului, aminteşte într-o oarecare măsură concepţia primitivă a înnoirii anuale a Lumii, dar cu importante deosebiri. În teoria indiană, omul nu joacă nici un rol în periodica recreare a lumii; în fond, omul nu doreşte această veşnică nouă creaţie, ci urmăreşte să evadeze din ciclul cosmic. Mai mult chiar, înşişi zeii nu par să fie adevăraţi creatori; ei sunt mai curând instrumentele cu ajutorul cărora se efectuează procesul cosmic. Se vede aşadar că, în ce priveşte India, nu există propriu-zis un sfârşit radical al Lumii; nu există decât intervale mai mult sau mai puţin lungi între nimicirea unui univers şi apariţia altuia. "Sfârşitul" nu are înţeles decât în măsura în care se referă la „condiţia" omului; omul poate opri procesul de transmigraţie în care se găseşte târât orbeşte.

Mitul perfecţiunii începuturilor este clar atestat în Mesopotamia, la israeliţi şi la greci. Potrivit tradiţiei babiloniene, cei opt sau zece regi antediluvieni au domnit între 10800 şi 72000 ani; dimpotrivă, regii din primele dinastii postdiluviene n-au depăşit 1200 ani. Vom adăuga că babilonienii cunoşteau şi ei mitul unui paradis primordial. Ei păstraseră amintirea unei serii de distrugeri şi creări din nou (probabil în număr de şapte) succesive ale rasei omeneşti. Israeliţii împărtăşeau idei similare: pierderea paradisului originar, scurtarea treptată a duratei vieţii, potopul care nimiceşte omenirea, cu excepţia câtorva privilegiaţi. În Egipt, nu găsim urme referitoare la mitul "perfecţiunii începuturilor" (nu este atestat), dar găsim în schimb tradiţia legendară a lungimii fabuloase a vieţii regilor anteriori lui Menes.

În Grecia înregistrăm două tradiţii mitice distincte, dar solidare: 1 – Teoria vârstelor lumii cuprinzând mitul perfecţiunii începuturilor; 2 – doctrina ciclică. Hesiod este primul care descrie degenerscenţa progresivă a omenirii de-a lungul celor cinci vârste (*Lucrări şi zile*). Prima, Vârsta de aur, sub domnia lui Cronos, era un soi de Paradis: oamenii trăiau vreme îndelungată, nu îmbătrâneau niciodată şi viaţa lor se asemăna cu aceea a zeilor. Teoria ciclică îşi face apariţia o dată cu Heraclit, care va exercita o puternică înrâurire asupra doctrinei stoice a Veşnicei reîntoarceri. Chiar şi la Empedocle constatăm asocierea acestor două teme mitice; vârstele lumii şi ciclul neîntrerupt al creaţiilor şi al distrugerilor. Nu e cazul să discutăm diferitele forme pe care le-au luat aceste teorii în Grecia, mai ales de pe urma influenţelor orientale. Ajunge să reamintim că stoicii şi-au însuşit ideea lui Heraclit a sfârşitului lumii prin foc (*ekpyrosis*), şi că Platon (*Timeu,* 22, C) cunoaşte, deja, ca o alternativă, sfârşitul prin potop. Aceste două cataclisme ritmau întrucâtva Anul cel Mare (*magnus annus)*. Potrivit unui text, care s-a pierdut, al lui Aristotel (*Protrept)*, cele două catastrofe aveau loc la cele două solstiţii: *conflagratio* la solstiţiul de vară, *diluvium* la solstiţiul de iarnă.

Apocalipsuri iudeo-creştine

Regăsim unele dintre imaginile acestea apocaliptice despre sfârşitul lumii în viziunile eshatologice iudeo-creştine. Dar iudeo-creştinismul înfăţişează o inovaţie capitală. Sfârşitul lumii va fi unic, aşa cum cosmogonia a fost unică. Cosmosul care va reapare după catastrofă va fi acelaşi cosmos creat de Dumnezeu la începutul timpurilor, dar purificat, regenerat şi restaurat în gloria sa primordială. Acest paradis pământesc nu va mai fi distrus, nu va mai avea sfârşit. Timpul nu mai este timpul circular al Veşnicei întoarceri, ci un timp linear şi ireversibil. Mai mult încă: eshatologia reprezintă de asemeni triumful unei istorii sfinte. Căci sfârşitul lumii va revela valoarea religioasă a faptelor omeneşti, şi oamenii vor fi judecaţi după faptele lor. Nu mai este vorba despre o regenerare cosmică implicând totodată regenerarea unei colectivităţi (sau a totalităţii speciei umane). E vorba despre o judecată, despre o selecţiune: numai cei aleşi vor avea parte de o fericire veşnică. Cei aleşi, cei buni, vor fi mântuiţi mulţumită fidelităţii lor faţă de o istorie sfântă: în lupta cu puterile şi ispitele acestei lumi, ei au rămas credincioşi împărăţiei cerurilor.

Altă deosebire faţă de religiile cosmice: pentru iudeo-creştinism, sfârşitul lumii face parte din misterul mesianic. Pentru evrei, venirea lui Mesia va vesti sfârşitul lumii şi restaurarea paradisului. Pentru creştini, sfârşitul lumii va preceda cea de a doua venire a lui Isus Hristos şi Judecata de Apoi. Dar atât pentru unii, cât şi pentru ceilalţi, triumful istoriei sfinte – devenit evident prin sfârşitul lumii – implică într-un fel restaurarea paradisului. Profeţii proclamă înnoirea cosmosului: va exista un cer nou şi un pământ nou. Totul va fi din belşug, ca altădată în grădina Edenului. Animalele sălbatice vor trăi în pace între ele, "şi le va mâna un copilaş" (*Isaia*, XI, 6). Bolile şi infirmităţile vor dispărea pentru totdeauna: şchiopii vor sări precum cerbii, urechile surzilor se vor deschide (*Isaia*, XXX, 19; XXXV, 3 şi urm.). Noul Israel va fi clădit pe Muntele Sion, fiindcă paradisul se va afla pe un munte (*Isaia*, XXXV, 10; *Psalmii*, XLVIII, 2). Şi pentru creştini renovarea totală a cosmosului şi restaurarea paradisului reprezintă trăsăturile esenţiale ale *eshaton*-ului (sfârşitului). Stă scris în *Apocalipsul lui Ioan* (XXI, 1 –5): "Şi am văzut un cer nou şi un pământ nou. Căci cerul cel dintâi şi pământul cel dintâi au trecut [...]. Şi am auzit din tron un glas puternic care zicea: şi moarte nu va mai fi, nici plângere, nici strigăt, nici durere nu va mai fi, căci cele dintâi au trecut. Şi cel ce şade pe tron grăi: Iată, noi le facem pe toate".

Această nouă creaţie se va înălţa însă pe ruinele celei dintâi. Sindromul catastrofei finale aminteşte aici descrierile indiene ale distrugerii universului. Va fi secetă şi foamete şi zilele se vor scurta. Epoca imediat premergătoare sfârşitului va fi dominată de Anticrist. Cristos va veni însă şi va purifica lumea prin foc. După cum spune Efrem Sirul: „Marea va mugi şi apoi va seca, Cerul şi pământul vor fi nimicite, pretutindeni se vor întinde fumul şi bezna. Timp de patruzeci de zile Domnul va trimite focul pe pământ ca să-l curețe de pângăririle viciului şi ale păcatului". Focul nimicitor este atestat o singură oară în *Noul Testament*, în *A doua Epistolă a lui Petru* (III, 6 – 14). El constituie însă un element important în Oracolele Sibiline, în stoicism şi în literatura creştină posterioară. E probabil de origine iraniană.

Domnia Anticristului înseamnă într-o oarecare măsură revenirea la haos. Pe de o parte, Anticristul e înfăţişat sub aspectul unui balaur sau al unui demon, şi acesta aminteşte de vechiul mit al luptei dintre zeu şi balaur. Lupta a avut loc la început, înainte de crearea lumii şi va avea din nou loc la sfârşitul ei. Pe de altă parte, când Anticristul va fi considerat drept falsul Mesia, domnia lui va însemna răsturnarea totală a valorilor sociale, morale şi religioase; altfel zis, întoarcerea la haos. De-a lungul veacurilor Anticristul a fost identificat cu diferite personaje istorice, de la Neron şi până la Papă (de către Luther). Se cuvine să subliniem un fapt: anumite epoci istorice, deosebit de tragice, erau considerate ca fiind dominate de Anticrist – dar se păstra întotdeauna speranţa că domnia lui vestea deopotrivă iminenta venire a lui Cristos. Catastrofele cosmice, flagelurile, teroarea istorică, triumful aparent al răului constituiau sindromul apocaliptic care avea să preceadă întoarcerea lui Cristos şi mileniul.

Milenarismul creştin

Devenit religia oficială a imperiului roman, creştinismul condamna milenarismul ca fiind eretic, deşi unii iluştri părinţi ai bisericii îl profesaseră în trecut. Biserica acceptase însă istoria, iar aşa-zisul *eshaton* nu mai reprezenta evenimentul iminent ce fusese în timpul persecuţiilor. Lumea, lumea noastră, cu toate păcatele, nedreptăţile şi cruzimile ei, continua. Numai Dumnezeu ştia ora sfârşitului lumii, şi un lucru părea sigur: acest sfârşit nu era apropiat. Odată cu triumful bisericii, împărăţia cerului se şi afla pe pământ şi, într-un anumit sens, lumea veche fusese deja nimicită. Recunoaştem în anti-milenarismul oficial al bisericii prima manifestare a doctrinei progresului. Biserica acceptase lumea aşa cum era, străduindu-se să facă viaţa omenească ceva mai puţin nefericită decât era în vremea marilor crize istorice. Biserica luase această atitudine împotriva profeţilor, vizionarilor, apocalipticilor de tot felul.

Câteva veacuri mai târziu, după pătrunderea islamului în Mediterana, dar mai ales după al XI-lea veac, curentele milenariste şi eshatologice reapar, îndreptate de astă dată împotriva bisericii sau a ierarhiei sale. Un anumit număr de trăsături comune se desprind din aceste curente: inspiratorii lor aşteaptă şi proclamă restaurarea paradisului pe pământ, după o perioadă de grele încercări şi de cataclisme groaznice. Sfârşitul iminent al lumii era aşteptat şi de Luther. Timp de veacuri regăsim, în mai multe rânduri, aceeaşi idee religioasă: lumea aceasta – lumea istoriei – este nedreaptă, îngrozitoare, demoniacă; din fericire, ea se şi află în plin proces de putrezire, catastrofele au început, această lume veche pârâie din toate încheieturile; foarte curând, ea va fi nimicită, puterile întunericului vor fi definitiv învinse, cei "buni" vor triumfa, şi paradisul va fi regăsit. Toate curentele milenariste şi eshatologice dau dovadă de optimism. Ele reacţionează împotriva teroarei istoriei cu o violenţă pe care numai extrema disperare o poate suscita. Dar de mai multe veacuri, marile confesiuni creştine nu mai cunosc tensiunea eshatologică. Aşteptarea sfârşitului lumii şi iminenţa judecăţii de apoi nu sunt caracteristice nici uneia din marile biserici creştine. Milenarismul nu mai supravieţuieşte decât anevoie în câteva recente secte creştine.

Milenarismul la „primitivi"

Dar mitul sfârşitului lumii cunoaşte un avânt considerabil mai ales în afara lumii occidentale. E vorba de nenumăratele mişcări nativiste şi milenariste, dintre care cele mai cunoscute sunt aşa-zisele *cargo-cults* melaneziene, dar care se mai întâlnesc şi în alte regiuni ale Oceaniei, precum şi în fostele colonii europene din Africa. Foarte probabil, cele mai multe din aceste mişcări s-au ivit ca urmare a contactelor mai mult sau mai puţin prelungite cu creştinismul. Deşi sunt mai întotdeauna potrivnice albilor şi anticreştine, cele mai multe din aceste milenarisme băştinaşe, comportă elemente eshatologice creştine. În unele cazuri, băştinaşii se răzvrătesc împotriva misionarilor tocmai pentru că aceştia nu se comportă ca nişte adevăraţi creştini şi, de pildă, nu cred în iminenta venire a lui Cristos şi învierea morţilor. În Melanezia, aşa numitele *cargo cults* sunt asimilate cu miturile şi ritualurile Anului nou. După cum am mai văzut, sărbătorile Anului nou implică, în chip simbolic, crearea din nou a lumii. Aderenţii la *cargo cults* cred şi ei că lumea va fi distrusă şi creată din nou şi că tribul va avea parte iarăşi de un fel de paradis; morţii vor învia, şi nu va mai exista nici moarte, nici boli. Dar, întocmai ca în multe eshatologii indo-iraniene şi iudeo-creştine, această nouă creaţie – de fapt această redobândire a Paradisului – va fi precedată de o serie de catastrofe cosmice: pământul se va cutremura, vor cădea ploi de flăcări, munţii se vor prăbuşi şi vor umple văile, albii precum şi indigenii neraliaţi la acest cult vor fi nimiciţi etc.

Morfologia milenarismelor primitive e extrem de bogată şi de complexă. Pentru cele ce ne interesează pe noi, se cuvine să scoatem aici în relief câteva fapte: 1 – mişcările milenariste pot fi considerate drept dezvoltarea unui scenariu mitic-ritual al înnoirii periodice a Lumii; 2 – înrâurirea, directă sau indirectă a eshatologiei creştine, pare mai întotdeauna neîndoielnică; 3 – deşi sunt atraşi de valorile occidentale şi doresc să-şi însuşească atât religia şi educaţia albilor, cât şi bogăţiile şi armele lor, aderenţii curentelor milenariste sunt întotdeauna antioccidentali; 4 – asemenea mişcări sunt întotdeauna declanşate de puternice personalităţi religioase de tip profetic şi organizate sau amplificate de politicieni sau în vederea unor scopuri politice; 5 – pentru toate aceste mişcări, mileniul este iminent, dar el nu se va înscăuna fără cataclisme cosmice sau catastrofe istorice.

Este inutil să stăruim asupra caracterului politic, social şi economic al unor asemenea curente: el este evident. Dar forţa lor, înrâurirea pe care o exercită, creativitatea lor, nu sălăşluiesc numai în aceşti factori economici. E vorba de curente religioase. Partizanii lor aşteaptă şi proclamă sfârşitul lumii spre a ajunge la o stare economică şi socială mai bună, dar mai ales, pentru că nădăjduiesc că va avea loc o nouă creaţie a lumii şi o restaurare a fericirii omeneşti. Sunt înfometaţi şi însetaţi de bunuri pământeşti –, dar şi de nemurire, de libertate şi de fericire paradiziacă. Pentru ei, sfârşitul lumii va face posibilă înscăunarea unei vieţi omeneşti beatifice, desăvârşite şi fără de sfârşit.

Vom adăuga că, chiar atunci când nu e vorba de un sfârşit catastrofal, ideea unei regenerări, a unei recreări a lumii, constituie elementul esenţial al mişcării. Profetul sau întemeietorul cultului proclamă iminenta "întoarcere la origine" şi, prin urmare, redobândirea stării "Paradiziace" iniţiale. Desigur, în nenumărate cazuri, această stare paradiziacă "originară" reprezintă imaginea idealizată a situaţiei culturale şi economice dinaintea venirii albilor. Acesta nu este singurul exemplu al unei mitizări a "stării originare", a "istoriei antice" concepute ca o vârstă de aur. Dar nu realitatea "istorică" pe care izbutim uneori s-o izolăm şi s-o degajăm din acest ansamblu de imagini exuberante interesează subiectul nostru, ci faptul că sfârşitul unei lumi – aceea a colonizării – şi expectativa unei lumi noi, implică o întoarcere la origine. Personajul mesianic este identificat cu eroul cultural sau cu strămoşul mitic a căror întoarcere era aşteptată. Venirea lor se aseamănă cu o reactualizare a Timpurilor mitice ale originii, aşadar cu o recreare a lumii. Neatârnarea politică şi libertatea culturală proclamată de mişcările milenariste ale popoarelor coloniale sunt concepute ca o redobândire a unei

stări beatifice originare. Pe scurt, chiar fără o distrugere apocaliptică *făţişă*, lumea aceasta, lumea veche, este în chip simbolic suprimată, iar Lumea paradiziacă a originii este înscăunată în locul ei.

"Sfârşitul lumii" în arta modernă

Nimic comparabil cu optimismul de care dau dovadă atât eshatologia comunistă, cât şi milenarismele primitive nu se întâlneşte în societăţile occidentale. Dimpotrivă, ele cunosc azi frica din ce în ce mai ameninţătoare a unui sfârşit catastrofal al lumii, pricinuit de armele termonucleare. În conştiinţa occidentalilor, acest sfârşit va fi radical şi definitiv: el nu va fi urmat de o nouă creaţie a lumii. Nu este cu putinţă să întreprindem aici o analiză sistematică a multiplelor expresii ale fricii atomice în lumea modernă. Dar alte fenomene culturale occidentale ni se par semnificative întrucât priveşte cercetarea noastră. Mă gândesc mai ales la istoria artei occidentale. De la începutul veacului acestuia, atât artele plastice, cât şi literatura şi muzica au suferit transformări atât de radicale, încât s-a putut vorbi despre o "distrugere a limbajului artistic". Începută în pictură, această "distrugere a limbajului" s-a extins la poezie, la roman şi, recent de tot, odată cu Ionescu, la teatru. În anumite cazuri e vorba de o adevărată nimicire a universului artistic de până acum. Contemplând unele opere recente, ai impresia că artistul a vrut să facă *tabula rasa*, suprimând întreaga istorie a picturii. E vorba de ceva mai mult decât o distrugere, este o regresiune către haos, către un fel de *massa confusa* primordială. Şi totuşi, în prezenţa unor asemenea opere, simţim că artistul este în căutarea a ceva ce el încă n-a exprimat. Trebuia să reducă la neant ruinele şi dărâmăturile acumulate de precedentele revoluţii plastice; trebuia să ajungă la o modalitate germinală a materiei, spre a putea reîncepe istoria artelor pornind de la zero. La mulţi artişti moderni se simte că "distrugerea limbajului plastic" nu este decât prima fază a unui proces cu mult mai complex şi că facerea unui univers nou trebuie în mod necesar să urmeze.

În arta modernă nihilismul şi pesimismul celor dintâi revoluţionari şi dărâmători reprezintă atitudini azi depăşite. În zilele noastre, nici un mare artist nu crede în degenerarea şi iminenta dispariţie a artei sale. Din acest punct de vedere, atitudinea lor seamănă cu aceea a "primitivilor": au contribuit la distrugerea lumii – adică la distrugerea lumii *lor*, a universului lor artistic – spre a crea un altul. Ei bine, acest fenomen cultural este foarte important, căci îndeosebi artiştii, reprezintă adevăratele forţe creatoare ale unei civilizaţii sau ale unei societăţi. Prin creaţia lor, artiştii o iau înaintea evenimentelor ce se vor întâmpla – uneori peste una sau două generaţii – în celelalte sectoare ale vieţii sociale şi culturale.

E semnificativ faptul că distrugerea limbajului artistic a coincis cu avântul psihanalizei. Psihologia abisală a revalorizat interesul ce-l purtăm originilor, interes care-l caracterizează atât de bine pe omul societăţilor arhaice. Ar fi pasionant de studiat îndeaproape procesul de revalorizare a mitului sfârşitului lumii în arta contemporană. Am constata că, departe de a fi nevrozaţii de care lumea îşi bate joc uneori, artiştii sunt, dimpotrivă, mai sănătoşi psihologiceşte decât mulţi oameni moderni. Ei au înţeles că un adevărat început nou nu poate avea loc decât după un adevărat sfârşit. Şi artiştii au fost cei dintâi dintre moderni care s-au străduit să distrugă efectiv lumea *lor*, spre a crea din nou un univers artistic în care omul să poată deopotrivă exista, contempla şi visa.